

Treball, canvi tecnològic i sindicalisme en la indústria paperera de l'Anoia (1840-1923)*

Miquel Gutiérrez-Poch

Centre d'Estudis Antoni de Capmany
Universitat de Barcelona

Trabajo, cambio tecnológico y sindicalismo en la industria papelera del Anoia (1840-1923)

RESUMEN

El proceso de industrialización supuso profundos cambios en el mundo del trabajo. Las antiguas condiciones laborales se vieron alteradas, aunque sin desaparecer totalmente. En este trabajo se analiza un caso de continuidad tecnológica: la fabricación manual de papel. El análisis se realiza sobre una de las zonas más paradigmáticas de esta pauta, la comarca barcelonesa del Anoia. La manufactura papelera se caracterizó por la general ausencia de gremios. Este vacío fue suplido por formas de organización alternativas, como el *compagnonnage* francés, agrupaciones obreras de la mano de obra cualificada. En el Reino Unido estas fuerzas cua-

Labour, technological change and syndicalism in the papermaking industry of the Anoia area (1840-1923)

ABSTRACT

The industrialisation process supposed deep changes in the labour world. The old labour conditions were modified, even without disappearing completely. This article is focused on a case of technological continuity: the handmade paper. The analysis is on one of the most paradigmatic areas of this pattern, the Anoia (Barcelona). The papermaking manufacture was characterised by the general lack of guilds. This space was replaced by other organizational alternatives, such as the French *compagnonnage*, associations of skilled workers. In the United Kingdom, these forces crystallised in the birth of the *Original Society of Papermakers*. There

* Aquest article forma part del projecte de recerca HAR2015-64769-P, «Crisis industrial y recuperación productiva en la Historia de España, 1680-2018», Ministerio de Economía y Competitividad, dirigit per Jordi Catalan.

jaron en la creación de la Original Society of Papermakers. No se tiene plena constancia de la presencia de instituciones similares en Cataluña, aunque algunas pistas apuntan a su existencia bajo mecanismos menos explícitos. Algunos de sus elementos definitorios estaban presentes en la génesis del sindicalismo y protagonizaron los conflictos encabezados por los papeleiros, como las huelgas convocadas entre 1867 y 1883, 1908-1909 y 1917-1919.

PALABRAS CLAVE: industria papelera, continuidad tecnológica, comarca del Anoia, sindicalismo, anarquismo

is not full evidence of the presence of similar institutions in Catalonia, although some clues indicate to its existence under less explicit mechanisms. Some of their defining elements were present in the origin of the syndicalism and they were at the centre of the conflicts lead by the papermakers, such as the strikes organized between 1867 and 1883; 1908-1909, and 1917-1919.

KEYWORDS: papermaking industry; technological continuity; Anoia area; syndicalism; anarchism

INTRODUCCIÓ

MANUFACTURA TRADICIONAL I ORGANITZACIÓ DEL TREBALL: EL CAS DEL PAPER

La transició entre les formes tradicionals d'organització del treball i el modern sistema fabril té una dimensió important en l'aparició dels sindicats i la seva vinculació amb formes preexistents (gremis, societats de socors mutus, etc.). Com va afirmar en el seu moment E. P. Thompson: «En cualquier contexto social concebible, el proceso de industrialización tiene que suponer necesariamente sufrimientos y destrucción de los valores y modos de vida más antiguos».¹ Bona part del coneixement d'aquest procés en el cas català està circumscrit a alguns sectors (tèxtil, etc.) i a certes localitzacions (Barcelona i alguna altra de les grans ciutats catalanes). En aquest treball es pretén analitzar un sector industrial caracteritzat per la seva continuïtat tecnològica: la fabricació de paper a la comarca de l'Anoia. Aquesta anàlisi, però, està mancada pel desconeixement de les formes tradicionals d'organització i de les primeres passes del sindicalisme. En relació amb aquest segon aspecte, únicament es coneix el sindicalisme paperer a partir de la segona meitat de la dècada de 1860. Aquest estudi és una aproximació a com, malgrat l'esmentada continuïtat, les antigues formes d'organitzar el treball no s'adequaven a la nova realitat, a les tensions provocades i a com a aquests canvis s'hi suma l'aparició i el desenvolupament del sindicalisme.

1. E. P. THOMPSON: *La formación histórica de la clase obrera. Inglaterra: 1780-1832*, Barcelona, Laia, p. 29.

La manufactura paperera no va disposar, en general, d'una organització gremial. C. M. Briquet ho atribuïa a la disseminació de les instal·lacions, al reduït nombre de paperers residents a cada població i a la seva localització en valls retirades.² A aquesta norma general semblen escapar els primers nuclis italians i francesos.³ Amb referència als molins catalans s'afirmava, el 1772, que «no ha tenido hasta aquí reglas algunas, ni gremiales, ni de pura policía».⁴ Per a Capellades, es deia que «*el arte del papel no tiene gremio*».⁵ Enfront de la suposada existència de mestres, el 1777 s'afirmava que no n'hi havia «por- que hasta aquí, ni han tenido, ni tienen reglas establecidas por donde aprenderla, y cuyo manejo pudiesen acceder a la maestría».⁶ L'absència de gremis contrastava amb l'existència d'institucions com el *compagnonnage* francès,⁷ consistent en unes agrupacions obreres (de la mà d'obra qualificada, preferentment). Aquestes associacions actuaven com a verificadores de la qualificació de la mà d'obra, tot limitant l'ensenyament dels seus mètodes i controlant l'accés als seus coneixements.⁸ Des del camp de la sociologia, aquests

2. C. M. BRIQUET: «Associations et grèves des ouvriers papetiers en France aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Revue Internationale de Sociologie*, núm. v (1897), p. 163.
3. Les principals funcions de l'*Arte dei cartari*, nom rebut pels gremis, foren el control de la qualitat del producte i l'aprovisionament de la matèria primera. Es té constància de la seva existència a Fabriano des de l'inici del segle XIV i a Voltri des de mitjan XV, també a la República de Venècia i en localitats papereres de la Toscana. A Embèrt, a l'Alvèrnia (França), existia una corporació de paperers.
4. J. MADURELL: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*, 2 vol., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, p. 1146.
5. J. M. TORRAS I RIBÉ: *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els «qüestionaris» de Francisco de Zamora*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 486.
6. J. MADURELL: *El paper a les terres catalanes...*, *op. cit.*, p. 1141.
7. El principal nucli del *compagnonnage* se situava al Llenguadoc, l'Alvèrnia, el Delfinat i el Franc Comtat (M.-H. REYNAUD, *Les moulins à papier d'Annonay à l'ère pré-industrielle*, s. l., Editions du Vivarais, 1981, p. 162). Una aproximació als elements centrals d'aquesta institució es troben a L. ROSEN BAND: *Papermaking in Eighteenth-Century France. Management, Labor, and Revolution at the Montgolfier Mill, 1761-1805*, Baltimore i Londres, The Johns Hopkins University Press, 2000, p. 49-60.
8. Segons opinió de Rosenband, «*Skill was the cornerstone of the paperworkers' power and autonomy*» (L. ROSEN BAND: *Papermaking in Eighteenth-Century...*, *op. cit.*, p. 51-60). Rosenband mateix comentava: «This association closed the circle formed by the workers efforts to control access to the craft [and] maintain familiar skills» (L. ROSEN BAND: «Hiring and Firing at the Montgolfier Paper Mill», a T. M. SAFLEY i L. N. ROSEN BAND, *The Workplace before the Factory. Artisans and Proletarians, 1500-1800*, Ithaca i Londres, Cornell University Press, 1993, p. 229). Els objectius de l'Associació eren descrits el 1777 en els termes següents: «Le but principal est ne souffrir aucun changement ni amélioration dans les fabriques où ils travaillent d'y maintenir les anciens usages ou modes» (M.-H. REYNAUD, *Les moulins à papier...*, *op. cit.*, p. 162).

grups han estat definits com a «fraternal mutualist organizations».⁹ Els *compagnons* es dotaven d'unes regles («les Modes» o «les usages»). Entre les seves accions destacava la *mise en interdit*,¹⁰ i l'aplicació de multes.¹¹ Per a preservar l'accés al seu estatus professional s'organitzaven actes de resistència.¹² A més, disposaven de mecanismes de solidaritat i d'auxili.¹³ Entre els seus usos hi havia un nombre bastant elevat de festes, ja que als 52 diumenges se n'hi sumaven altres de particulars (dimecres de cendra, dimarts de pentecosta, dilluns de rogativa, Tots Sants, tres dies per les festes locals, Dijous Gras, dilluns i divendres sant, *lever de la rente*, *droit de passade*, *droit de conduite*), tot arribant a un total de 38 dies addicionals. Lògicament, la seva actuació provocava l'oposició dels propietaris i de l'Estat. La força dels *compagnons* procedia del control que exercien sobre la seva qualificació en un context d'expansió de la manufactura paperera francesa, que demandava

9. C. K. ANSELL: «Symbolic Networks: The Realignment of the French Working Class, 1887-1894», *American Journal of Sociology*, núm. 103/2 (1997), p. 364.
10. La *mise en interdit* suposava que, després dels problemes amb el propietari del molí, tots els treballadors l'abandonaven. Si no ho feien podien ser multats o no ser benvinguts pels operaris d'altres molins. El 1818 s'afirmava: «Alors aucun d'eux n'y entre et l'établissement excommunié reste désert» (C. M. BRIQUET: «Associations et grèves...», *op. cit.*, p. 189).
11. El 1818 s'afirmava que «quand un ouvrier transgresse les statuts de la corporation, il est condamné à une amende, il faut qu'il la paye, ou qu'il abandonne son état, ou qu'il sorte du pays» (C. M. BRIQUET: «Associations et grèves...», *op. cit.*, p. 189).
12. Ja al segle XVII es tenen documentats conflictes. Malgrat això, fou a partir de 1772, i a l'Alvèrnia, quan es generalitzaren. Especialment greu fou la vaga de 1781 al molí de Montgolfier a Vidalon, motivada per la instal·lació de la pila holandesa. El conflicte, després d'un locaut, va acabar amb la reformulació de la política empresarial (M.-H. REYNAUD, *Les moulins à papier...*, *op. cit.*, p. 165-171). Amb referència a la manufactura paperera francesa de finals del segle XVIII es diu: «there was a great deal of trouble with workers in French factories at this time» (R. H. CLAPPERTON: *The Paper-making machine. Its invention, evolution and development*, Oxford, Oxford University Press, 1967, p. 16).
13. Rieder resumia perfectament aquestes obligacions: «Cada obrero papelero, al entrar en una fábrica, estaba obligado ponerse en una cuba [tina] y hacer cierto número de hojas de papel colocándolas entre los fieltros, para demostrar su habilidad. Si no encontraba trabajo en la fábrica, tenía derecho a una cena, á dormir en una cama reservada al obrero-viajante, y á almorzar el día siguiente. En las fábricas de papel en que los obreros no estaban alimentados, eran ellos los que ofrecían la cena y almuerzo, y el maestro o dueño pagaba doce sueldos. Además al abandonar la fábrica, el dueño les daba en dinero la cantidad necesaria para llegar a la fábrica de papel más próxima» (A. RIEDER, «Nota sobre las materias textiles empleadas en la fabricación de papel», *La Gaceta Industrial*, 10 d'abril de 1877, p. 114). Aquests mecanismes d'auxili afavorien la mobilitat dels treballadors.

un creixent nombre de treballadors especialitzats. Així les coses, els paperers francesos foren capaços de mantenir les seves antigues pràctiques, malgrat les regulacions oficials i que, de vegades, els propietaris dels molins aconseguissin imposar els seus criteris.¹⁴ Fins i tot, la invenció de la màquina continua a finals del segle XVIII s'ha interpretat com una reacció a aquest activisme.

El cas francès no fou únic. Al Regne Unit varen proliferar els conflictes a la manufactura paperera a partir de 1784. La crispació entre els paperers tenia el seu origen en els intents de retallar salaris per part dels propietaris. Entre 1789 i 1796, els treballadors especialitzats anglesos es van negar a treballar en molins on s'acceptessin escocesos i irlandesos, que rebien salaris inferiors.¹⁵ El 1794 es va promulgar la prohibició de formar una unió de paperers.¹⁶ Malgrat això, el 1800, es va crear l'Original Society of Papermakers.¹⁷ El 1803, després d'un període d'inestabilitat i tancament patronal, es va promulgar l'estatut d'oficials paperers.¹⁸ Com afirma Jean V. Stirk: «OSP membership, with strictly controlled entry by apprenticeship into the hand-made paper trade and regulated deployment, retained autonomy by customary practice in the workplace».¹⁹

Aquestes formes primitives d'organització obrera es van veure limitades per la legislació emanada a finals del segle XVIII i principis del XIX. Diferents disposicions van quallar a finals del segle XVIII en lleis més articulades sobre el tema, que en varen dificultar la pervivència. Aquest fou el cas de la Llei Le Chapelier (1791) a França i de les Combination Acts (1799-1800) al Regne Unit. Aquesta legislació era la resposta als desitjos dels propietaris.²⁰ El declivi de les tradicionals organitzacions es va confirmar

14. L. ROSEN BAND: *Papermaking in Eighteenth-Century...*, op. cit., p. 71-74.

15. D. C. COLEMAN: «Combinations of Capital and of Labour in the English Paper Industry, 1789-1825», *Economica*, New Series, xxi, núm. 81, 1954, p. 32-53.

16. A. D. SPICER: *The paper trade*, Londres, Methuen & Co., p. 150. Aquesta dada fou corroborada per J. RULE: *Clase obrera e industrialización. Historia social de la revolución industrial británica, 1750-1850*, Barcelona, Crítica, 1990, p. 375.

17. D. HUNTER: *Papermaking. The History and Technique of An Ancient Craft*, Nova York, Dover Publications Inc., 1947 (reedició de 1978), p. 523. La Unió va situar el 1815 la seva seu central a Maidstone, un dels principals centres de la manufactura paperera britànica. Recentment s'ha publicat una monografia sobre l'Original Society of Papermakers: J. V. STIRK: *Industrial relations in a Craft Trade: The Original Society of Papermakers, 1800-1948*, Londres, British Association of Paper Historians, 2016, col·l. «Studies in Paper History», vol. iv.

18. J. RULE: *Clase obrera...*, op. cit., p. 552-553.

19. J. V. STIRK: *Industrial relations ...*, op. cit., p. 74.

20. L. N. ROSEN BAND: «Social Capital in the Early Industrial Revolution», *The Journal of Interdisciplinary History* 29/3 (1999), p. 452. Per a una bona anàlisi comparativa dels

amb la difusió de la màquina contínua. Efectivament, per al cas francès, com François Jarrige ha afirmat: «Pour les industriels, la mécanisation devient la solution aux désordres ouvriers qu'ils ne cessaient de condamner depuis le XVIIIe siècle».²¹ De totes maneres, van mantenir un cert vigor fruit del dualisme tecnològic i la continuïtat del paper manual.

No es tenen pistes concretes de la presència del *compagnonnage* o d'un sindicalisme com de l'Original Society of Papermakers als molins catalans. L'existència d'un calendari festiu similar i la forma de defensar-lo, o de negociar-ne la supressió, podrien ser una pista del funcionament d'alguna cosa similar a la primera, encara que sota uns mecanismes diferents i menys explícits. Tot i així, es tenen documentades algunes actuacions reivindicatives per part dels paperers, però no a Catalunya.²² Justament, aquests mecanismes foren els que es van traslladar al sindicalisme modern, almenys en els seus primers estadis. A Alcoi sí que es té documentada la creació, el 1801, d'una societat de socors mutus,²³ que sembla que va funcionar fins al 1814. També es té informació de la formació d'una cooperativa de paperers a Bunyol el 1838.²⁴ A aquests elements formalitzats se sumaven un seguit de principis, costums i usos que regulaven el treball i que no estaven escrits, i que com afirma G. Barnosell, «por lo general eran totalmente opacas para los observadores ajenos, puesto que, por definición,

intents reguladors per part dels estats francès i britànic, vegeu: L. N. ROSENBAND: «Comparing combination acts: French and English papermaking in the age of revolution», *Social History* 29/2 (2004), p. 165-185.

21. F. JARRIGE: «La longue agonie de la 'République' des ouvriers papetiers: insubordination et normalisation au travail (France, début du XIXe siècle)», *Revue d'Histoire du XIXe siècle*, núm. 42 (2011), p. 116.
22. La bibliografia sobre els conflictes laborals a l'Espanya moderna no és gaire abundant; tot i així, sí que hi ha alguna referència relativa al sector paperer. José Antolín Nieto ha documentat problemes entre els oficials paperers del molí de la Real Fábrica de San Fernando de Henares entre 1780-1789. Les paraules clau per a descriure el conflicte eren: acomiadaments, fugues i vaga (J. A. NIETO SÁNCHEZ: «“Y todos dijeron clo y dejaron el trabajo”: sobre el conflicto artesano en la España de la edad moderna», *El Taller de la Historia*, núm. 6 (2014), p. 70). L'autor d'aquest article ha facilitat la referència a la documentació sobre aquest conflicte i conservada a l'Arxiu del Palacio Real. S'hi parla de «quimeras continuas» y de «sin subordinación los unos con los otros».
23. La finalitat de la societat era el «socorro de los oficiales, aprendices y demás operarios empleados en la elaboración del papel de las fábricas de la villa de Alcoy». Per a aconseguir aquesta finalitat disposava de fons proporcionats pels obrers, etcètera.
24. G. BARNOSELL: «Los orígenes del sindicalismo en España (1750-1868)», a S. CASTILLO (coord.): *Mundo del trabajo y asociacionismo en España. Collegia, gremios, mutuas, sindicatos... Actas del VII Congreso de Historia Social de España. Madrid, 24 al 26 de octubre de 2013*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 2014, p. 114.

estaban destinadas a excluir a los que no formaban parte del oficio». Aquestes lleis no escrites eren fonamentals en el manteniment de la cohesió de l'ofici i es van posar al servei del sindicalisme més tard.²⁵ Dit d'una altra manera, no va existir una total ruptura entre unes formes d'organització i unes altres. Per tant, la cultura del treball existent a les manufactures tradicionals es va traslladar o, millor dit, adaptar a les noves circumstàncies. En el cas objecte d'estudi, aquesta vegada no va caldre la construcció d'una «nova cultura de l'ofici», ja que aquesta s'havia estat gestant i estructurant des d'èpoques anteriors.

La inexistència de gremis no nega l'articulació de mecanismes més o menys formals d'aprenentatge.²⁶ El sistema laboral estava pensat per a facilitar la instrucció i l'ascens en l'escalafó. L'aprenent havia de passar pels llocs sense qualificar abans d'arribar als més especialitzats. Un avenç qualitatiu el constituïa l'entrada a la tina com a llevador fins a arribar a alabrent. Els treballs realitzats durant el període d'aprenentatge eren supervisats pels obrers més qualificats.²⁷ Molt freqüentment, aquestes qualificacions eren transmeses de pares a fills. La Corona francesa va regular l'aprenentatge el 27 de gener de 1739, fixant la seva edat d'inici als dotze anys i establint-ne una durada de quatre anys. Finalitzat aquest període, l'aprenent tenia l'obligació de servir un idèntic nombre d'anys com a oficial, el que li obria la porta a la mestria, prova prèvia de la qual estaven exclosos els fills de mestre.²⁸ A Espanya, l'aprenentatge va ser regulat per les ordinacions del 9 de novembre de 1791. S'hi donava una relativa llibertat a les parts, malgrat que fossin obligades a signar el compromís en document privat o públic.²⁹ De fet, ja es té documentat el registre de diferents contractes d'aprenentatge a la comarca de l'Anoia durant el segle XVII.³⁰ En aquest nucli paperer, l'etapa d'aprenentatge oscil·lava entre tres i quatre anys. En general, durant aquest

25. G. BARNOSELL: «Los orígenes del sindicalismo...», *op. cit.*, p. 100.

26. En els privilegis concedits als paperers catalans Josep i Tomàs Romaní el 1735, es distingien tres categories professionals: mestres, oficials i aprenents. Una jerarquia idèntica apareixia en el cens espanyol de població de 1797. Sobre un total de 1.452 paperers, 401 es qualificaven com a mestres, 867 com a oficials i 184 com a aprenents.

27. Els treballadors de la tina i el pilater controlaven els defectes de les seves respectives operacions «en las quales va cada qual imponiendo a los aprendices» (J. MADURELL: *El paper a les terres catalanes...*, *op. cit.*, p. 1141).

28. A partir de 1741 eren considerats mestres els qui fabricaven paper al seu nom en molí propi o en algun d'arrendat.

29. J. MADURELL: *El paper a les terres catalanes...*, *op. cit.*, p. 439.

30. En el manual de contractes de 1643-1668 del desaparegut Arxiu Parroquial de Capellades, segons notes conservades, apareixien diferents contractes d'aprenentatge de paperers els anys 1650, 1658, 1659, 1664...

període no es rebia salari monetari o bé era mínim, tot i que es cobria la manutenció,³¹ el vestit i/o la residència.

A Catalunya, i a la comarca paperera de Capellades, el control gremial de la qualitat del producte el suplien les «companyies» formades amb motiu dels *asientos*. Aquests paperers, mitjançant reunions i assemblees, mantien estrets vincles i es dotaven d'institucions permanents.³² Al Principat, el 1804, enfront dels problemes de cobrament de les comandes del Real Sello, es va acordar la constitució d'una assemblea que englobés tots els fabricants catalans. A l'Anoia apareixen com a membres de l'agrupació de Papeleros de la Comarca de Capellades.³³ Addicionalment, la Junta de Comerç de Barcelona va organitzar sistemes paral·lels de verificació.

LA GÈNESI I EL DESENVOLUPAMENT DEL SINDICALISME A CATALUNYA

L'anàlisi del moviment obrer fou un tema recurrent en la historiografia catalana durant part de les dècades de 1970 i de 1980. Els moments polítics que llavors es vivien ho expliquen. Malgrat això, el desconeixement de la realitat existent en activitats industrials i/o manufactureres diferents del tèxtil és palmari.

Com va afirmar en el seu moment Josep Fontana, «desconeixem, malauradament, la prehistòria» del moviment obrer català.³⁴ Malgrat això, sí que s'han produït importants avenços vinculats fonamentalment als treballs de Genís Barnosell.³⁵ Al marge de les actuacions en contra de les màquines, es tenen documentades algunes accions reivindicatives a la dècada de 1820

31. Joan Ferrer i Moray manté una correspondència freqüent el 1827 amb Antoni Romani Tort per l'enviament de diners per a pagar els mossos i la compra d'aliments. El primer era balaire del segon. El 7 de febrer deia: «fara lo fabor denviarne carnasa y algun diner per quant o tinch per donar de menjar a la jent que el mes pasat comensá de fer paper y tinch de comprar una bota de vi y tres o quatre cargas de lleña y si podia alguns tros de tosino per anar pasant». El 21 de maig de 1827 li deia que «necesito algun diner per poder fer la vida a la gent no se com podero fer» (MMPC, FCV, Correspondència, 1827).

32. Segons un memorial presentat per Raimon Romaní, Antoni Ferrer i Francesc Guarro, els paperers implicats en els *asientos* es reunien amb freqüència amb «el objeto de sus conversaciones no es ni puede ser otro que el que tienen propuesto del cumplimiento de sus obligaciones contraídas» (ACA, Reial Audiència, reg. vol. 922, any 1775, p. 555).

33. ACAN, Notarials, Igualada (641), Antoni Mateu i Mora, 1804, f. 383.

34. J. FONTANA: *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 318, col·l. «Història de Catalunya», vol. v.

35. G. BARNOSELL: *Orígens del sindicalisme català*, Vic, Eumo, 1999.

i, molt especialment, a la de 1830, amb arbitratge inclòs del governador civil el 1834 i oposició de la comissió de Fàbriques a les reunions obreres. Les primeres respostes a les noves condicions laborals van procedir de la formació de societats de socors mutus com a resultat d'una llei de 1839. Pràcticament, des de la seva fundació a la funció assistencial, aquestes agrupacions van sumar les relatives a la negociació de salaris, fruit de la creixent pressió existent sobre ells i sobre les condicions laborals (amb un augment de la disciplina). Especialment coneguts són els casos vinculats a la indústria de tissatge de Barcelona i la seva rodalia, i també a la Catalunya interior (Olot, Vic, Igualada, etc.). La seva força va quedar avalada per les vagues convocades entre 1840 i 1843,³⁶ però a partir de 1844 la repressió del moviment obrer fou extrema. Cal esperar al bienni progressista per a advertir alguna manifestació important de resistència sindical, com la vaga de les selfactines (1854-1855). De fet, a la crema de les noves màquines va succeir la primera vaga general a Catalunya, el juliol de 1855, que va acabar amb un increment de la presència militar. Des d'abril del mateix any es va produir un canvi en la permissivitat de les autoritats pel que fa a les associacions obreres.³⁷ Aquest procés va finalitzar el març de 1857 amb una duríssima repressió i la prohibició d'aquestes associacions. Les autoritats havien donat resposta a les demandes dels industrials enfront de la creixent força negociadora, pel que fa als convenis, dels obrers.

L'evolució del moviment obrer entre 1856 i 1868 és poc coneguda, tot i que no va desaparèixer del tot com il·lustra el propi sindicalisme paperer. El sexenni democràtic (1868-1874) va representar un important canvi de pauta en l'activisme obrer que, fruit de les llibertats adquirides, va viure una conjuntura expansiva. La transformació del sindicalisme, a partir d'octubre de 1868, pot ser definida tant com de qualitativa com de quantitativa.³⁸ Dins aquest marc, els inicis de la mobilització obrera i el perill d'una revolució social van provocar un distanciament creixent entre obrerisme i republicanisme. Aquesta fissura fou aprofitada per l'internacionalisme bakuninista per a fer-se preponderant. En fou una mostra el Primer Congrés de les Societats Obreres de la Regió Espanyola de juny de 1870, en què, malgrat la coexistència de diferents tendències, es va produir un gir en l'orientació

36. J. M. OLLÉ: *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843. Textos i documents*, Barcelona, Nova Terra, 1973.

37. Sobre el moviment obrer durant el bienni progressista, vegeu: J. BENET i C. MARTÍ: *Barcelona a mitjan segle XIX: el moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*, Barcelona, Curial, 1976.

38. Sobre aquest període, vegeu: J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona, Crítica, 1977.

ideològica del moviment obrer, com mostra la seva adhesió a la Internacional. Tot i així, no s'ha d'interpretar com una victòria total i absoluta del bakuninisme, sinó de la seva aliança amb sindicalistes apolítics. La via triada d'organització foren els sindicats d'ofici. Aquesta reorientació, sumada als fets de la Comuna de París (març-maig de 1871), va portar el governador civil de Barcelona a prohibir les vagues i les reunions obreres. Finalment, el Govern va aprovar, el 17 de gener de 1872, la dissolució dels sindicats i de les seccions de la Internacional. En aquest context, es va produir un procés de radicalització del sindicalisme, com mostra l'aixecament produït al nucli paperer d'Alcoi el juliol de 1873.

La Internacional, per tant, va viure en la clandestinitat entre 1874 i 1881. Únicament la tornada al poder dels liberals a l'inici de 1881 va possibilitar que la seva estructura recobrés vigor. La principal mostra d'aquesta recuperació fou la creació de la Federación de Trabajadores de la Región Española, organització que va tenir continuïtat fins a 1888. A la dècada dels noranta van conèixer l'acció sindical (en què la vaga general adquireix un destacat protagonisme) i l'acció violenta. L'atemptat del carrer dels Canvis Nous (juny de 1896) i el posterior Procés de Montjuïc (desembre 1896) van encetar un nou cicle repressiu al moviment obrer. La reactivació del sindicalisme es va produir amb la convocatòria d'una vaga general el febrer de 1902 que va paraitzar Barcelona, però que va fracassar i que va acabar amb una forta repressió i amb el sindicalisme molt debilitat. La conseqüència fou la paràlisi de l'activitat fins a la creació el 1907 de la Solidaridad Obrera, que va celebrar el seu primer congrés el 1908 i que el 1910 es va constituir com a Confederación General del Trabajo i el 1911 en Confederación Nacional del Trabajo (CNT), que fou declarada il·legal aquell mateix any. En aquella època, el moviment obrer va rebre una nova onada repressiva com a conseqüència de la Setmana Tràgica a finals de juliol de 1909. L'activisme sindical va procedir de la conjuntura especial derivada de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, origen d'una severa pèrdua del poder adquisitiu dels treballadors. La CNT, després de recuperar el seu lliure funcionament, va començar el 1914 a experimentar un gran creixement fins a arribar als 427.000 militants el 1919. La principal manifestació d'aquesta situació fou la vaga general convocada l'agost de 1917. La CNT catalana, en el seu congrés de 1918, va decidir un canvi d'estratègia amb la substitució dels sindicats d'ofici pel sindicat únic. La gran prova de la força del sindicat d'inspiració anarquista va venir de la declaració de l'anomenada vaga de La Canadenca que es va perllongar del 5 de febrer al 17 de març de 1919 i que va enllaçar amb la posterior del 24 de març al 14 d'abril. La vaga va acabar amb el triomf dels sindicalistes consistent, entre d'altres, en la declaració de

les vuit hores, l'augment dels salaris i l'alliberament dels empresonats. Els empresaris, com a resposta, es van associar en la Federació Patronal de Barcelona i van impulsar l'anomenat Sindicat Lliure per frenar el poder de la CNT. El posterior tancament patronal de desembre de 1919 va obrir un període d'extrema violència i de repressió del sindicalisme, fet que va acabar amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera.

I. L'EVOLUCIÓ DEL PAPER MANUAL A ESPANYA EN EL CONTEXT DE LA MECANITZACIÓ

El mercat espanyol de paper, durant tot el segle XVII i bona part del XVIII, fou proveït, en bona mesura, per francesos i genovesos. Una política explícita de substitució d'importacions i l'expansió de la demanda originada per la Corona (els *Reales Asientos para el Real Sello* i per a l'estanc de tabacs de Mèxic) van permetre trencar amb aquesta dependència exterior. Com a resultat d'això, els molins van augmentar d'uns 200 a la dècada de 1760 a uns 400 a finals de segle. En paral·lel, la manufactura es va concentrar a Catalunya i el País Valencià, que varen passar d'un 40 % dels molins a la dècada de 1760 a superar el 70 % a la de 1790. També dins d'ambdues regions el sector es va agrupar. A Catalunya ho va fer en quatre comarques fluvials: Anoia, Francolí-Brugent, riu de Bitlles i Fluvià-Terri. Les quatre tenien tradició paperera, com a mínim, des del segle XVII i reunien durant el darrer quart del segle XVIII entre el 70 % i el 75 % dels molins catalans. La concentració fou, fins i tot, major en el cas valencià a Alcoi i, secundàriament, a Ontinyent i Bunyol. Al marge d'ambdues regions mediterrànies, únicament destacava algun nucli a Màlaga i Terol.

La comarca paperera regada per l'Anoia i els seus afluent, amb capitalitat a Capellades, és el millor paradigma del desenvolupament català. La fabricació de paper hi va ocupar una posició secundària, però creixent, fins a mitjan segle XVIII. Dels dinou molins de 1766 es va passar a vint-i-nou el 1775 i a entre quaranta-cinc i cinquanta a principis del segle XIX (el seu pes relatiu sobre el total de la capacitat catalana se situava al voltant del 25 % i el 30 %). El 1800 era la major concentració paperera catalana i espanyola (junt a Alcoi). Dins aquest marc van entrar en joc les dinàmiques de districte que, alhora, varen alimentar el creixement.

La introducció de la màquina contínua a Espanya fou tardana (el 1839) i modesta (48 màquines el 1879). L'altra cara de la moneda fou la supervivència del paper manual fruit de la peculiar estructura de la demanda. Un cop superat l'impacte causat per la irrupció del paper continu, el de tina va viure

un singular rejueniment fins al 1880. A Espanya, el 1845 hi havia 280-300 molins paperers, el que suposava al voltant de 400 tines, mentre que es van arribar a les 531 el 1856, a 648 el 1863 i a 757 el 1879. L'hegemonia continuava corresponent a Catalunya i, especialment, al País Valencià, que van passar a suposar, respectivament, del 36,2 i 26,9 % el 1856 al 32,2 i 41,2 % el 1879.³⁹ Aquesta supremacia suposava la continuïtat del que havia passat a la segona meitat del segle XVIII. El districte paperer de Capellades es mantenia en un lloc central. Durant el període 1860-1865 concentrava al voltant del 9 % de la capacitat espanyola de fabricació de paper manual i a prop d'una quarta part de la catalana. La seva especialització productiva, amb un major pes relatiu del paper blanc que a la resta de Catalunya, on el d'estrassa tenia més presència, reforçava el seu predomini com a conseqüència del major valor afegit del primer. La presència relativa havia augmentat el 1880 fins al 13-15 % en termes espanyols i el 40-50 % en relació amb Catalunya (vegeu la taula 1).

Taula 1. Tines al districte de Capellades, Catalunya i Espanya els anys 1861 i 1879-1880

	1861			1879-1880
	<i>Paper d'estrassa</i>	<i>Paper blanc</i>	<i>Total</i>	
Anoia	5	53	58*	100-110**
Catalunya	95	136	231	244
Espanya***	156	508	664*	757

* Les dades de l'Anoia estan validades per les seves matrícules industrials, ja que Capellades, la Torre de Claramunt, la Pobla de Claramunt, Orpí i Carme ja sumen 52 tines. L'estadística de la Contribució Industrial de 1863 situa el total de tines espanyoles en 648 i les catalanes en 258. Per al total espanyol i català: F. GIMÉNEZ GUITED, *Guía fabril e industrial de España publicada con el apoyo y autorización del Gobierno de S.M.*, Madrid-Barcelona Imp. L. Tasso, 1862, p. 213, corregit amb les dades d'escala local.

** Estimació resultat d'agregar les tines de Capellades, la Torre de Claramunt, la Pobla de Claramunt i Orpí. El total era de 61. S'hauria de sumar una estimació de les tines de les altres poblacions i les clausurades per la posada en marxa de les màquines Picardo. Les matrícules industrials mostren una major ocultació que el 1861 (prèvia comprovació en fonts notarials). Una estimació d'aquestes tines no incloses a les matrícules utilitzades elevaria el nombre total a 100-110. El 1881 es varen quantificar les tines del districte en 128, malgrat que apareixen algunes comptabilitzacions dobles (FERROCARRIL DE IGUALADA A SAN SATURNINO DE NOYA, *Memoria descriptiva, facultativa y económica*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de Luis Tasso, p. 37-38.).

*** Sense el País Basc i Navarra (incloent-les, el 1861 la xifra s'elevava a 705 tines).

39. Fou especialment destacable l'embranchida alcoiana. La localitat alacantina concentrava el 1879 136 tines, que suposaven el divuit per cent del total espanyol (R. ARACIL i M. GARCÍA BONAFÉ: *Industrialització al País Valencià: Alcoi*, València, Eliseu Climent, 1974, p. 262-263).

El declivi de la producció a tina es va gestar a l'inici de la dècada de 1880, funcionant a Espanya únicament 233 tines el 1900 i 108 el 1918. El procés a Catalunya fou gradual i degut a l'adopció de la màquina Picardo, mentre que al País Valencià fou sobtat i atribuïble a l'ús de la màquina contínua a partir de 1885. Pel declivi del paper manual a les millores del paper continu es va sumar la difusió de les màquines Picardo entre 1880 i 1910.⁴⁰ El cop de gràcia al paper manual es va donar durant la Primera Guerra Mundial. El conflicte va contribuir a elevar els costos laborals —els salaris dels paperers de la zona de Capellades entre 1914 i 1920 van augmentar un 17% anual— (vegeu la taula 2) i com a resultat d'aquesta inestabilitat es va decretar el locaut empresarial a finals de 1919, que es va estendre fins a l'inici de 1920. La Gran Guerra també va causar problemes de proveïment de matèries primeres i de comercialització. Això es va traduir en el funcionament irregular de molts molins.

Taula 2. Evolució dels salaris/hora a diferents demarcacions papereres (en pessetes)

	1914	1920	1925
Igualada (Capellades)	0,39	1,00	1,00
Alcoi	0,30	0,92	0,94
Girona	0,62	0,75	1,00
Guipúscoa	0,31	0,92	0,94
Tarragona	0,22	0,70	0,70
Beseit	0,38	0,60	0,60

Font: MINISTERIO DE TRABAJO, COMERCIO E INDUSTRIA: *Estadística de los salarios y jornadas de trabajo referida al período 1914-1925*, Madrid, Sobrinos de Sucesora de M. Muniesa de los Ríos, 1927.

Les tines (i les màquines Picardo) que van continuar operatives a finals del segle XIX es van concentrar en les zones de més densitat paperera prèvia. En fou un exemple la comarca de l'Anoia,⁴¹ on les tines de paper blanc ana-

40. El 1890 es deia del paper de barba que «la gran mayoría de las fábricas elaboraban este papel á mano: las más perfeccionadas usan con ventaja la máquina Picard en sustitución de la mano del hombre» (A. DÍAZ TEJEIRO: *Provincia de Barcelona. Valoraciones para 1890. Exportación. Memoria*, Madrid, Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneyra, 1892, p. 119).

41. El 1892 es deia que «la mayoría de las fábricas de [papel á mano ó de tina] están situadas en Capellades» (A. DÍAZ TEJEIRO: *Provincia de Barcelona...*, op. cit., p. 119). Se'n pot veure una aproximació detallada a M. GUTIÉRREZ-POCH, *Full a full. La indústria papereira de l'Anoia (1700-1998): continuïtat i modernitat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 185-191, col·l. «Abat Oliba», núm. 220.

ren tancant per l'avenç de les Picardo. Per tant, el paper d'escriure havia passat a elaborar-se plenament amb procediments semicontinus. Les poques tines que varen subsistir, unes trenta el 1898, es dedicaven al paper de fumar. La màquina d'origen italià va acabar substituint les tines en les poblacions de la comarca al llarg de les dècades de 1880, 1890 i 1900.⁴² Les instruccions de tancament de tines foren recurrents. La presència de paper de tina al districte paperer de Capellades cap al 1920 era simbòlica, tot quedant-hi quinze o vint tines enfront d'unes setze Picardo. L'aposta de l'Anoia pels mitjans manuals o semimanuals era clara. Fins i tot, quan les seves empreses van optar per la fabricació contínua, ho varen fer fora de la comarca.⁴³ En aquest context cal situar la pèrdua de pes específic de la zona de Capellades en el sector paperer català i espanyol. Cap al 1908, la producció de l'Anoia, d'unes 2.000 tones anuals (vegeu la taula 3), únicament suposava entre el 2,5 % i el 3,5 % del total espanyol.

Taula 3. La indústria paperera a l'Anoia el 1907

Localitats	Nombre de fàbriques	Obrers	Producció anual (kg)	Valor producció (ptes.)
<i>Cartró, estrasses i paper d'embalatge</i>				
Capellades	1	12		108.050
La Pobla de Claramunt	1	2	10.000	17.000
<i>Paper</i>			<i>(raïmes)</i>	
Cabrera	1	4	1.100	16.500
Capellades	5	278	199.100	-
La Pobla de Claramunt	3	53	25.000	-
La Torre de Claramunt	2	-	-	-
Vilanova del Camí	1	-	-	-

42. El 1907 es deia de les fàbriques de Capellades que «las cinco [...] emplean máquinas picardo» (MINISTERIO DE FOMENTO: *Memoria del Estado de la Industria en la Provincia de Barcelona en el año 1907*, Madrid, Imprenta y Encuadernación de V. Tordesillas, 1910, p. 178).

43. Vda. de Romani Tarrés el 1887 va decidir posar en funcionament una màquina contínua a la Riba per fabricar el cartró utilitzat en el setinat i aprest del teixits. També Miquel y Costas & Miquel, quan es va mecanitzar, ho va fer adquirint el 1914 una fàbrica radicada a Santa Coloma de Gramenet, muntada el 1907 per alguns socis de l'empresa.

Taula 3. La indústria paperera a l'Anoia el 1907 (*Continuació*)

Localitats	Nombre de fàbriques	Obrers	Producció anual (kg)	Valor producció (ptes.)
<i>Paper de fumar</i>				
Cabrera	1	12	3.900	19.500
Capellades	1	12	4.000	20.000
Carme	2	51	10.000	50.000
Orpí	3	40	-	-
La Pobla de Claramunt	2	38	6.700	27.150
La Torre de Claramunt	2	15	-	-
Total*	15	525	6.000 kg/dia	1.875.000

* Aquest total es correspon a les dades de la Lliga de Fabricants de Paper de Catalunya. La divergència respecte a la taula respon al fet que el total de la Lliga està referit a empreses.

Font: MINISTERIO DE FOMENTO: *Memoria del estado de la industria en la provincia de Barcelona en el año 1907*, Madrid, Imprenta y Encuadernación de V. Tordesillas, 1910, p. 169-170 i 178-180; per al total, vegeu J. NADAL, «Cataluña, la fábrica de España. La formación de la industria moderna en Cataluña», a J. NADAL: *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*, Barcelona, Ariel, p. 139.

2. L'ESTRUCTURA LABORAL DELS MOLINS PAPERERS I LA PRESSIÓ SOBRE LA MÀ D'OBRA

L'organització del treball en el molí paperer va afavorir una dosi afegida de coerció sobre els obrers. En aquest aspecte, els canvis fins al 1875, en relació amb cent anys abans, foren mínims. L'única transformació destacable fou l'augment del nombre de treballadors, paral·lel al de les tines per molí. A Catalunya, el 1841, es calculava que eren necessàries dotze persones per tina.⁴⁴ A Capellades, el 1861, la mitjana de treballadors per molí se situava en 24.⁴⁵ Aquest nombre variava en funció de l'època de l'any, la cartera de comandes, etc.⁴⁶ Els obrers especialitzats i les seves famílies continuaven residint al molí, on, a més, desenvolupaven tasques agrícoles.

44. AAAB, «Datos estadísticos de la fabricación del papel en las cuatro provincias de Cataluña a principios del año 1841», Gobernación, 1232.

45. Als molins de Capellades, el 1861, hi treballaven 316 operaris. A les instal·lacions dedicades a paper blanc, oscil·laven entre quinze i quaranta, mentre que en l'únic molí d'es-trassa existent eren cinc (AMC, «Estado de las fábricas de papel de Capellades en 30 de Junio de 1861», volum *Matrícula Industrial I* (1846-1867), (ST 1477).

46. Un testimoni relacionat amb els molins de la Riba deia: «En la fábrica de papel trabajaban seis obreros fijos y dos o más aprendices, además de un número variable de obreros que, en ocasiones, llegaron a doce o catorce» (G. GAYOSO: *Historia del papel en España*, Lugo, Diputación Provincial de Lugo, vol. I, 1994, p. 175).

La mà d'obra sense qualificar la constituïen familiars dels mestres paperers i de la pagesia de l'entorn.⁴⁷ En la seva majoria eren dones i nens. Una de les operacions dutes a terme per mà d'obra infantil era el setinat del paper. Les dones se centraven en la selecció del drap i a estendre el paper. Aquesta estructura sexual i d'edat facilitava la flexibilitat productiva i minimitzava els costos. La jerarquia laboral a la majoria de molins catalans estava encapçalada pel balaire, figura que es va desenvolupar amb el progressiu absentisme dels propietaris, cada cop més centrats en la comercialització del paper i en altres activitats. Aquest personatge, assimilable a l'encarregat o majordom, gestionava el molí a canvi d'una contraprestació per cada bala de paper. Entre les seves facultats es comptava la de contractar/acomiadar els obrers.⁴⁸ Aquesta figura va començar a perdre protagonisme a finals del segle XIX i començament del XX, quan molts empresaris van optar per un control més directe i reduir les atribucions dels seus encarregats. A Catalunya, cap al 1870, els treballadors es dividien en dos grups: els de la tina i els de «per casa». Els de «per casa» tenien una jornada laboral molt dura⁴⁹ i una remuneració molt baixa.⁵⁰ L'aprenentatge era una passa prèvia per aconseguir arribar a «anyer», primer, i a «mosso», després.

Entre els operaris de la tina es mantenia l'escala salarial del segle XVIII. Cap al 1870, a Catalunya, l'alabrent cobrava vuit rals, set el ponedor i sis el llevador. La jornada laboral oscil·lava entre les nou hores i mitja i les

47. L'Ajuntament de Capellades comentava, durant la crisi agrària finisecular, que «los vicultores que aún se sostienen, no es con el producto de las tierras, sino que sacrificando la educación física, moral e intelectual de sus hijos de ambos sexos, los dedican lo mismo que sus esposas, a la industria de tejidos de lanzadera, fabricación de papel, pintados de idem, en las que ganan jornales tan insignificantes atendida su edad y sexo, que apenas les da lo suficiente para las necesidades más apremiantes de la vida» (ADPB, Resposta de l'Ajuntament de Capellades a un qüestionari de la Diputació, Lligall 1214).
48. La figura del balaire es definia el 1869: «Cobra un interés por cada bala que se elabora, y cuida al mismo tiempo de la manutención de los mozos papeleros» (La Federación, núm. 9, 26 de setembre de 1869, p. 3). Anton Esteve, balaire de Ferrer y Sastachs y C^a, percebia 17,5 pessetes per bala (ACAN, Notarials, Igualada (624), Josep Mas Torelló, 1841, 25-IV-1841, f. 85).
49. Els seus treballs s'iniciaven a les quatre del matí i finalitzaven a les nou de la nit. A Lavit era de cinc del matí a vuit de la tarda. Es feien quatre parades de quinze minuts per menjar i beure (P. CAMPS i P. ROVIRA: *Notes històriques dels antics llocs de Terrassola, Lavit, el Pla i Sant Martí Sadevesa*, Torrelavit, Institut d'Estudis Penedesencs, 1991, p. 160-161).
50. La criada de l'ofici, de deu a dotze pessetes per mes. Els aprenents no cobraven durant dos anys (deu lliures al final), i l'anyer, cinc o sis pessetes al mes. Al nucli paperer de la Garrotxa, «les dones cobraven deu pessetes al mes i la vida» (M. SACREST: «Monografia històrica de la fabricació del paper en la comarca d'Olot», a *Curiositats olotines*, vol. 1, Olot, Biblioteca Olotina, s. d., s. p.).

dotze hores (de les quatre del matí a les quatre de la tarda).⁵¹ La jornada era de nou raimes diàries (4.500 fulls per tina), més onze fulls per raima per a substituir els costers o defectuosos. Aquesta quantitat, aplicada als fulls més comuns, podia variar en funció de la mida, etc. L'any productiu oscil·lava al voltant dels 250-260 dies. El format de full elaborat més habitualment era de 46 × 33 cm. Els obrers de la tina, a més del seu jornal, rebien l'alimentació i el dormir al molí.⁵² També hi havia jornades no productives pagades, com els «dies de missa», que suposaven una reducció de quatre raimes en el jornal.⁵³ El 1876 s'incloïen, com a parts constitutives del salari, «mensualidad, días de misa, postas de más y siete y medio por ciento y manutención».⁵⁴ Aquesta organització del treball afavoria el desenvolupament d'un cert paternalisme⁵⁵ i proporcionava una dosi addi-

51. *El Igualadino*, núm. 170, 8 de setembre de 1907, p. 2. Altres font assenyalen que la jornada laboral s'iniciava cap a les cinc del matí i finalitzava cap a les sis de la tarda. Es feien quatre interrupcions (una de mitja hora, dues d'un quart i una d'una hora) per esmorzar, dinar i descansar (AMC, Correspondència 1902, ST 980).
52. Un paperer català afirmava el 1869 que «es de advertir que estamos regimentados de tal manera, que se nos obliga á comer y dormir en las respectivas fábricas» (La Federación, núm. 9, 26 de setembre de 1869, p. 3). El 1907 es recordava que «veinticinco años antes todos los operarios comían en las fábricas» (*El Igualadino*, núm. 170, 8 de setembre de 1907, p. 2). A Sant Joan les Fonts, «els mossos paperers, a l'hora de menjar, tenien dret a tres talls de tocino i beure vi tres vegades. Els aprenents, a dos talls i beure vi una vegada» (M. SACREST: «Monografia històrica...», *op. cit.*, s.p.). Una descripció d'aquesta situació es pot trobar a A. PLANA: «Las familias papeleras Torras», a *Actas del V Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Sarrià de Ter 2, 3 y 4 de octubre de 2003*, Sarrià de Ter i Girona, Asociación Hispánica de Historiadores del Papel i Ajuntament de Sarrià de Ter, 2003, p. 525.
53. En relació amb Sant Joan les Fonts, es deia que «succeïa també que en els dies d'anar a missa i que, a la vegada, era de treball, els mossos paperers que cobraven per mesades, en aquella diada se'ls pagava jornal apart, descomptant-los-hi del treball i no de la paga la feina que perdien a l'anar a complir aquell manament de l'Església» (M. SACREST: «Monografia històrica...», *op. cit.*, s.p.).
54. MMPC, Carpeta Pau Vila.
55. Un testimoni relacionat amb la propietat d'un molí de la Riba afirmava que «todos participaban en la vida de la familia, que tenía aspectos patriarcales. Los obreros comían en la casa, no así las mujeres y era tal la compenetración entre patrono y obreros, que en la mesa presidía el padre, se sentaban a continuación los empleados, y cerraban el círculo los hijos» (G. GAYOSO: *Historia del papel...*, *op. cit.*, p. 175). L'obligació de menjar al mateix molí ha estat idealitzada amb interpretacions com la de Josep Valls i Mora, que afirmava, respecte a aquest deure dels treballadors, que no tenia «un fi purament beneficiari, sinó amb el sentit, alt sentit cristià, al fer que els treballadors mengin a la mateixa taula que els amos, creant-se (podríem dir-ne) un tipus d'institució patriarcal». Poc després, quan comenta la desaparició d'aquesta obligació, diu que «aquí acaba aquella que podríem dir-ne institució, que va començar un dia amb amor i comprensió» (J. VALLS:

cional de coerció. Les condicions laborals eren molt dures i causaven diferents malalties.⁵⁶

L'adopció de la màquina Picardo va introduir el maquinista com a nou operari qualificat.⁵⁷ L'eliminació dels llocs de treball més especialitzat no implicava un procés idèntic en feines infantils o femenines (selecció del drap, estesa i pintat del paper). De fet, això va suposar un increment del pes relatiu del treball no qualificat⁵⁸ i femení. El 1907, en els molins de Capellades treballaven 207 operaris, 108 dels quals eren dones (vegeu la taula 4),

Taula 4. Fàbriques papereres de Capellades i nombre de treballadors per sexes (1907)

Nom del molí	Homes	Dones	Total
Molí de la Vila	8	10	18
Fortugós	8	12	20
Marra	3	3	6
Pla, Mata i Separa	17	30	47
Ca l'Anton	3	10	13
Molí Xic	1		1
Farreras	14	8	22
Pau Vidal	2		2
Romaní Tarrés	19	22	41
Cal Manel i Molí Vell	24	13	37
	99	108	207

Font: AMC, Documentació diversa de l'Institut de Reformas Sociales, Signatura Topogràfica 1914.

El problema econòmic-social a Capellades a la segona meitat del segle XIX, discurs llegit a en la XIV Sessió Plenària del CECI el 2 de juliol del 1961, 1962, s.p.). Josep Valls afirmava que la lluita per a eliminar aquesta obligació formava part d'«un extremisme que posà Capellades entre els pobles d'idees dissolvents i subversives». Anant més enllà en les seves interpretacions, fins i tot va atribuir el declivi demogràfic de Capellades a aquestes lluites sindicals. Aquesta interpretació queda explicada per l'adscripció del seu autor al sindicalisme catòlic que va fer la seva aparició al final de la dècada de 1910.

56. Els drapers i pilaters podien desenvolupar malalties pulmonars. Els primers per la inhalació de pols, i els segons, de clorur. Ambdós, especialment els que treballaven a la sala de draps, podien contreure diferents malalties infeccioses.
57. En un molí de Capellades, el 1935, l'operari amb un jornal més elevat era el maquinista, que rebia 10 pessetes, enfront de les 8,5 del peó (AMC, Conflictes socials (1935-1938), ST 3009).
58. Amb la Picardo es mantenia únicament l'operari menys qualificat de la tina: el llevador. Encara més, com que cada màquina equivalia a quatre o cinc tines, suposava una presència d'idèntic número de llevadors.

i 257 el 1910 (vegeu la taula 5). Les dones també eren sotmeses a unes condicions de treball extremes i a llargues jornades,⁵⁹ i a l'eventualitat de mecanitzar les seves feines (com el pintat del paper per a aromatitzar-lo).

Taula 5. Fàbriques papereres de Capellades i nombre de treballadors per sexes i edats cap al 1910

Propietari	10-14	14-20	20-30	30-40	40-50	+ 50	Total
Jaume Brugués		9	10	8	3		30
Dolors Esteve Vda. Romaní		3	7	4	27	7	48
Miquel i Costas & Miquel			3	4		1	8
Miquel i Costas & Miquel	1	1	12	6	11		31
Josep Marra Almirall		1	2	2	2		7
J. Vilaseca y Sobrinos	2	10	3	16			31
J. Vilaseca y Sobrinos		2	12	6			20
J. Vilaseca y Sobrinos		25	8	4	4		41
J. Vilaseca y Sobrinos		1	10	4	3		18
J. Vilaseca y Sobrinos			1	1			2
J. Vilaseca y Sobrinos		10	5	5			20
TOTAL	3	62	73	60	50	8	256

Font: AMC, Documentació diversa de l'Institut de Reformas Sociales, Signatura Topogràfica 1914.

El treball es feia a preu fet. Per tant, l'augment de la producció exigia multiplicar les tines o incrementar el paper elaborat per cadascuna de les dones. La primera opció s'enfrontava a problemes energètics i de subministrament de matèria primera. La darrera alternativa podia passar per fabricar fulls de mida superior o augmentar la quantitat elaborada durant el jornal.⁶⁰ Ambdues opcions suposaven incrementar el treball dels opera-

59. En un acte obrer celebrat l'abril de 1908 es parlava de «las vergonzosas injusticias que a diario cometen los fabricantes de papel, y de una manera especial con las desgraciadas mujeres, obligándolas a trabajar más de lo que ordena la ley» (*El Igualadino*, núm. 202, 19 d'abril de 1908, p. 2-3).

60. Antoni Romeu, president de la Sociedad Cooperativa de Papeleros de la Provincia de Barcelona, comentava el 1870 que «la ambición de los fabricantes de papel es imponderable. Para hacerse ricos, nos mermaron las mensualidades, nos exageraron los moldes, nos aumentaron el peso al papel y el tiempo que constituye nuestro

ris i, en general, es plantejaven mantenint el salari. Això va fer que amb l'augment de la mida de les formes (de 46 × 33 cm a 56 × 37 cm) es passés del jornal de nou hores i mitja a onze per als operaris de las tines.⁶¹ Fins i tot, un cop difosa la màquina Picardo durant la dècada de 1910, es té referència d'algunes fàbriques que ja no paraven de nit.⁶² Els intents d'augmentar la producció per treballador també van afectar algunes operacions auxiliars.⁶³ Per tot això, l'establiment de les vuit hores el 1919 va tenir la resistència dels sectors empresarials.⁶⁴ De totes maneres, a la dècada de 1920 sembla que la jornada laboral a preu fet estava desapareixent en favor d'un horari fix.⁶⁵ Es mantenia, però, una forta discriminació sexual en

jornal» (J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 326). Romeu sintetitzava la situació en els termes següents: «Nuestro cansado oficio venía teniendo desde años su determinación de trabajo en el jornal —17 postas en primera clase— y después se nos aumentó en media resma, una y media y dos resmas- sin contar la exageración de la medida de los moldes y de peso del papel —desentendiéndose completamente de si el pobre obrero puede resistir tanta fatiga» (*La Federación*, núm. 2, 8 d'agost de 1869, p. 3). El 1876, els empresaris de la zona de Capellades ja donaven per segura la quantitat augmentada en comentar que «la tarea diaria de las tinas será de veinte postas como viene haciéndose desde tiempo inmemorial». El 1900, Miquel Costas Hnos. afirmava que la seva temptativa de fabricar paper de major mida era difícil, ja que «los operarios se resisten a elaborarlo, no quieren; porque creen que fuera para ellos un perjuicio. Lo fabricarían con una compensación, haciendo una posta menos por jornal» (AMCM, Carta adreçada a Pau Miquel i Costas (l'Havana), 11-VII-1900, Copiadors de Correspondència, vol. G (18-I-1900/26-IX-1900), 11-VII-1900, f. 340).

61. *El Igualadino*, núm. 170, 8 de setembre de 1907, p. 8.
62. Miquel y Costas & Miquel es dirigia el 1913 a Josep Farigola per notificar-li que «teniendo en la actualidad notable existencia de papel, esperamos que se servirá dictar las oportunas órdenes para que se deje de funcionar la máquina por la noche» (AMCM, Carta adreçada a Josep Farigola, Copiadors de Correspondència, vol. E-bis (28-XII-1912/24-V-1913), 3-V-1913, f. 414).
63. Les estenedores de Miquel y Costas & Miquel dedicades al «papel breu» (una varietat de paper aromatitzat) cobraven 5 pessetes per cada fardell de paper. El 1911 se'ls va intentar imposar pel mateix salari la recollida del paper, que abans no tenien l'obligació de fer (*El Liberal*, núm. 10, 10 de juliol de 1913, p. 4).
64. Aquesta resistència queda perfectament explicitada en una carta de Miquel y Costas & Miquel dirigida al fabricant alcoià Ivorra i Payá en què es diu que «sería pertinente pedir la excepción prevista en el Real Decreto, para nuestra industria de fabricar papel de fumar, basándonos en que, siendo ésta una industria cuya producción se exporta en su casi totalidad, nos veríamos en situación apurada no pudiendo competir con los productores extranjeros, especialmente franceses, que no tienen aún establecida la jornada de ocho horas» (AMCM, Carta adreçada a Ivorra y Payá (Alcoi) (9-IV-1919), Copiadors de Correspondència, vol. I 3, 9-IV-1919/3-VI-1919, f. 5.).
65. En un reglament de Vilaseca y Comas datat el 1928 es fixava la jornada laboral en vuit hores, malgrat que també s'esmentava l'existència del doble torn.

els salaris. Serveixi com a exemple el molí paperer de Vallbona, on segons una llista de juliol de 1921 hi havia una plantilla de 45 treballadors, entre els quals 15 dones. Això està avalat pel padró de 1924 de l'esmentada localitat, que comptabilitza tretze paperers i tres papereres. Segons aquesta mateixa font, el jornal més habitual dels paperers era de vuit pessetes, mentre que en les dones era de quatre.⁶⁶

La pressió empresarial no es va traduir únicament en una mida superior en els fulls o en l'augment de la jornada laboral. A més, es pretenia eliminar les parts no monetàries del salari. Així, a finals de la dècada de 1860 es van suprimir els dies d'anar a missa.⁶⁷ Fins i tot, la qualitat i la quantitat d'aliments proporcionats als obrers va minvar.⁶⁸ Els empresaris i els treballadors coincidien en la supressió d'aquests antics drets. La discrepància sorgia en la manera de fer-ho i en la recompensa a rebre. Els propietaris oferien 20 rals pel dret a menjar, contra els 50 demanats pels obrers. El 1876, en la resolució d'un dels múltiples conflictes laborals del període, es fixava que «todas las antiguallas que hasta ahora en varias formas han constituido el salario del obrero [...] quedan reducidas á un salario diario único».⁶⁹ Amb tot, a principis del segle xx encara era habitual trobar molins on potestativament vivia part de la plantilla.⁷⁰ N'era un exemple Cal Guarro de la Pobla de Claramunt, del qual es comentava l'existència el 1909 d'operàries «que comen y duermen en la casa», que es queixaven del retard i, sovint, de la inexistència del sopar.⁷¹

66. AMV, Padró de 1924.

67. A Alcoi, el 1867, es va suprimir el jornal dels dies festius (*Reformas Sociales IV. Información oral y escrita practicada por la Comisión de Reformas Sociales en las provincias de Alicante, Ávila, Badajoz, Burgos y Cáceres*, 1892, reimpressió del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid, 1985, p. 107).

68. A. Romeu afirmava el 1870 que «se atrevieron [...] a mezclar habones y otras clases de legumbres al pan, para que no comiésemos tanto» (J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 326). Un paperer comentava que els aliments eren «deteriorados y sucios» (*El Igualadino*, núm. 170, 8 de setembre de 1907, p. 2). També era habitual que la campana que assenyalava la tornada al treball sonés quan encara no s'havia tingut temps de finalitzar l'àpat (P. CAMPS i P. ROVIRA: *Notes històriques...*, op. cit., p. 161).

69. MMPC, Carpeta Pau Vila.

70. El 1904, a la fàbrica de Vda. de Wenceslao Guarro de Gelida «trabajan en ella cien operarios de ambos sexos, pudiendo comer y dormir en el establecimiento quienes lo deseen» (*Revista Gráfica*, juliol-desembre de 1904, p. 4).

71. *El Igualadino*, núm. 243, 31 de gener de 1909, p. 2.

3. GÈNESI DEL MOVIMENT SINDICAL ALS MOLINS PAPERERS DE L'ANOIA (1850-1883)

Com ja s'ha vist, les intencions empresarials de respondre a la creixent demanda de paper s'enfrontaven a les limitacions de la tecnologia manual. Per tant, l'increment de la producció passava necessàriament per l'empitjorament de les condicions de treball dels obrers, a través de l'augment de la jornada laboral o de la mida de les formes utilitzades per a fabricar el paper full a full (o d'ambdues maneres). Aquesta voluntat es va veure dificultada tant per la cultura de l'ofici consolidada durant dècades com per la creixent força del moviment sindical.

3.1. MOVIMENT OBRER I SECTOR PAPERER

Fruit de la pressió empresarial i de les dures condicions de treball va sorgir un elevat nivell de conscienciació sindical basada, però, en el manteniment dels drets llargament assentats entre els operaris dels molins. D'aquesta manera, els paperers van constituir una de les bases del moviment obrer a l'Anoia – riu de Bitlles, conjuntament amb els teixidors.⁷² Aquest nucli sindical mantenia estrets contactes amb Alcoi, l'altre gran centre de l'activisme paperer. Aquestes relacions estan avalades per les contribucions a les respectives caixes de resistència.⁷³ En aquest sentit, com en d'altres, la capitalitat de Capellades era clara. Ho demostra que el 1869 s'hi localitzés la seu central de la Sociedad Cooperativa de Papeleros de la Provincia de Barcelona.⁷⁴ Expressió d'aquest dinamisme fou la participació

72. Per a una aproximació al moviment obrer a l'Anoia, vegeu: J. FERRER: *Costa Amunt. Elements d'història social igualadina*, Choisy-le-Roi, Terra Lliure, 1975; J. P. MARTÍNEZ DEL PRESNO, *Moviments socials a Igualada al segle XIX (anys 1854-1890)*, Barcelona, Ajuntament d'Igualada i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. En relació amb la zona del riu de Bitlles, vegeu: R. ARNABAT: *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca, 1992. Pel que fa a la Riba i a Sant Joan les Fonts, les informacions són més fragmentàries. La societat d'obers paperers de la Riba es va crear a principi de 1870 (*La Federació*, núm. 35, 27 de març de 1870, p. 3).

73. Les seccions de la zona de l'Anoia i del riu de Bitlles varen contribuir amb 1.034 rals al fons de resistència dels vaguistes d'Alcoi i Cocentaina l'estiu de 1873 (P. CAMPS i P. ROVIRA: *Notes històriques...*, op. cit., p. 36).

74. En una resposta datada el 19 d'abril de 1870 i dirigida per l'alcalde de Capellades al comandant militar d'Igualada, es deia que «únicamente ha existido y existe de algún tiempo a esta parte una asociación de mozos papeleros federados, basada sobre la

de sindicalistes de l'Anoia en diferents agrupacions sectorials i congressos.⁷⁵ Els paperers sindicats a Capellades el 1873 eren 150, 80 a Carme, 40 a la Pobla de Claramunt, 60 a Gelida, 70 a Sant Pere de Riudebitlles i 60 a Lavit.⁷⁶ Capellades ocupava un lloc central en l'organització, com ho demostra que la Comissió Federal advertís l'octubre de 1873 la secció de paperers de la Pobla de Claramunt i Carme que rebrien la correspondència des de la localitat veïna, si no indicaven el contrari.⁷⁷ Sovint, la Comissió Federal instava aquestes seccions de paperers a l'impuls d'una secció d'oficis varis. Amb la Restauració, l'activitat sindical va viure una situació d'*impasse*. La majoria dels grups que van continuar es van allunyar de la Federación Regional Española. Malgrat això, va persistir un cert activisme. Els afiliats paperers a la Federación de Trabajadores de la Región Española el 1881 eren 500 a Capellades, 148 a Carme, 70 a la Pobla de Claramunt, 140 a Gelida, 135 a Lavit i 50 a Sant Pere de Riudebitlles. També va prosseguir la seva presència als congressos obrers.⁷⁸

La solidesa sindical paperera a l'Anoia va possibilitar que es convo-

protección del trabajo entre todos sus afiliados» (ACAN, Lligalls, 1870 (329.2), Correspondència Militar Vària).

75. Els paperers de Sant Pere de Riudebitlles, Gelida, Capellades i Lavit estaven adscrits a la Unión de Noógrafos el maig de 1873. Aquesta agrupació reunia impressors, enquadernadors, litògrafs, gravadors i paperers (J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 247). En aquest moment també estaven adscrits a la Federación Regional de España.

76. R. ARNABAT: *Els treballadors de Vilafranca...*, op. cit., p. 37 i 43. Els setanta sindicats de Sant Pere es dividien en 42 oficials, 22 dones i 6 aprenents.

77. M. T. MARTÍNEZ DE SAS: *Asociación Internacional del Trabajo. Cartas, comunicaciones y circulares de la comisión federal de la región española (VI, octubre-diciembre 1873)*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 1972, p. 99-100, col·l. «Documentos para el Estudio de los Movimientos Obreros en la Época Contemporánea», núm. VI.

78. Un delegat de Capellades va assistir al primer congrés de la Federación de Trabajadores de la Región Española (FTRE) el 1882; l'any següent, al de Sevilla i al de la Unión de Noógrafos de Barcelona. A aquest congrés també hi varen assistir delegats de Carme, la Pobla de Claramunt, Lavit, Sant Pere de Riudebitlles, Sants, Alcoi, Banyoles, Sant Joan les Fonts, Cocentaina, Bunyol, Gelida, Ripollet, Barberà, Anna i Castellar del Vallès (*El Noógrafo*, núm. 1, 15 de setembre de 1882, p. 16). Fins i tot, del 4 al 6 d'agost de 1883, es va celebrar a Capellades el congrés de la Federación de Papeleros de la Región Española. En aquest cas, hi va haver l'assistència de delegats de Barberà del Vallès, Ripollet, la Pobla de Claramunt, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Joan les Fonts, Planes, Carme, Banyoles, Castellar del Vallès, Lavit, Gelida, Alcoi i Capellades (*La Federación Igualadina*, núm. 28, 17 d'agost de 1883, p. 1). També el 1883, els paperers de Capellades i Sant Pere de Riudebitlles varen assistir al congrés de la comarcal catalana de la FTRE (R. ARNABAT: *Els treballadors de Vilafranca...*, op. cit., p. 69).

quessin importants vagues entre 1867 i 1883.⁷⁹ Les principals foren les de 1867, 1868, 1869, 1870, 1873, 1875, 1876 i 1881-1883. Els motius de les respectives convocatòries foren diversos, des de l'eliminació d'antics drets (dies de festa, etc.) fins a condicions salarials i laborals. Les respostes dels industrials paperers també varen variar. Un pas previ fou la seva organització interna, coordinant-se informalment (intercanvi constant d'informació) o formalment (amb la creació del Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona). Cal destacar, en aquest sentit, els estrets vincles econòmics i, fins i tot, familiars que mantenien moltes d'aquestes empreses. El primer recurs foren els càstigs i acomiadaments dels obrers més significats. En segon terme van recórrer a mà d'obra no especialitzada o procedent d'altres zones papereres. En darrera instància es va procedir al tancament dels molins. La solució definitiva a aquest cicle vaguístic va procedir de l'adopció de la Picardo.

3.2. LA GÈNESI DEL MOVIMENT SINDICAL AL SECTOR PAPERER

Els obrers, en els temps de lluites i conflictes durant la Revolució Liberal, sembla que van prendre una clara carta favorable al liberalisme, tot i que no d'una manera absoluta, com ho avala la presència de paperers entre les files reialistes i carlines.

En el sector paperer de la comarca de l'Anoia, els rastres d'activitat sindical entre 1840-1843⁸⁰ i 1854-1856, moments assenyalats per Genís Barnosell com a continuadors d'una llarga trajectòria que es remunta al segle XVIII,⁸¹ són poc coneguts. La tensió social va anar creixent sobretot en els moments d'encariment dels aliments. Les autoritats intentaven fer front a la situació activant les obres públiques. Sobre aquest aspecte, a Capella-

79. En la resolució d'un conflicte laboral, el 1876 es parlava de «diferencias surgidas desde hace años entre el capital y el trabajo» (MMPC, Carpeta Pau Vila). El 1890, els fabricants catalans de paper continu comentaven com un dels orígens de l'augment dels costos: «en Cataluña [fueron] las repetidas huelgas de los jornaleros que en gran número se dedican a la fabricación de papel a mano» (*Resumen histórico de las gestiones practicadas por los fabricantes de papel continuo en pró de sus intereses y con motivo de la actual cuestión arancelaria y recopilación de los trabajos que se han originado en el trámite de las mismas*, Barcelona, Est. Tip. de J. Balmas Planas, 1890, p. 50).

80. Entre la llista de societats obreres recollides per J. M. Ollé no n'hi ha cap de paperera. De l'Anoia, n'hi ha únicament una de teixidors d'Igualada (J. M. OLLÉ: *El moviment obrer...*, op. cit., p. 403-405).

81. G. BARNOSELL: *Orígens del sindicalisme...*, op. cit.

des i els pobles propers fou un tema recurrent la posada en marxa de diferents projectes de millora del camí cap a Martorell. En aquest context, van aparèixer, a Capellades, el juny de 1855, les primeres manifestacions conegudes de sindicalisme. Els filadors de cotó s'havien reunit amb els d'altres poblacions per paraitzar les fàbriques. Per a mantenir l'ordre i «preservar la autoridad de ataques tan injustificados» es va anunciar la sortida al carrer de la Milícia Nacional.⁸² L'activació del moviment sindical és una mostra del descontentament existent.⁸³ Per contra, sí que es té ben documentada l'activitat reivindicativa entre els paperers alcoians a la dècada de 1850⁸⁴ i la convocatòria d'una vaga el 1864.⁸⁵ La centralitat en les reclamacions del tema de la mida de les formes pot il·lustrar quines podien ser les qüestions contemplades en els conflictes existents als molins paperers de l'Anoia.

3.3. LES VAGUES DE 1867 A 1870

El conflicte de 1867 es va produir per la supressió de festes i altres avantatges tradicionals. Segons la premsa obrera, «los señores fabricantes [...] se valieron de la supresión oficial de ciertas fiestas y de los días de misa, para pretender quitar a los trabajadores ciertas ventajas que en estos días perciben desde tiempo inmemorial; de modo que la cuestión no fue por devoción, sino por salario».⁸⁶ Aquesta vaga està poc documentada. Possiblement, pugui ser definida com el darrer conflicte obrer tradicional. L'agitació

82. AMC, Actes del Ple Municipal, vol. 2 (1854-1863), 8-VI-1855.

83. Mostra de l'existència del naixent moviment obrer fou la carta procedent de la Capitania General de Catalunya, datada el 18 de desembre de 1857, segons la qual se sol·licitava informació contínua sobre l'admissió i l'acomiadament de treballadors a les fàbriques capelladines. Aquesta comunicació fou transmesa a tots els propietaris o directors d'aquestes fàbriques (AMC, Correspondència, 1857, ST 935).

84. El 1855 hi van haver protestes per la mida de les formes per a fer el paper. El 1856 es van produir peticions d'augment del salari fruit de la tendència inflacionària (M. CERDÀ: *Lucha de clases e industrialización. La formación de una conciencia de clase en una ciudad obrera del País Valencià (Alcoi: 1821-1873)*, València, Almadín, 1980, p. 86-91).

85. El conflicte va durar tres mesos. Es va produir amb motiu de la voluntat dels empresaris d'augmentar la mida de les formes. Les que mesuraven 45 x 31 cm van augmentar vint mil·límetres. Finalment, la manca de mecanismes de resistència va portar els obrers a acceptar la imposició (*Reformas Sociales IV...*, op. cit., p. 107). Es van arribar a recollir diners entre els treballadors per al manteniment dels més necessitats (M. CERDÀ: *Lucha de clases e industrialización...*, op. cit., p. 92).

86. *La Federación*, núm. 44, 5 de juny de 1870, p. 2-4.

es va repetir a l'inici de 1868. Així, des de les autoritats d'ordre públic es va fer arribar una carta a l'alcalde de Capellades datada el 25 de febrer de 1868 segons la qual «han cesado de funcionar algunas fábricas de papel con motivo de las desavenencias entre dueños y operarios». L'esmentada autoritat exigia a l'alcalde capelladí que intercedís entre ambdós i que reunís «los fabricantes» per a notificar-los que «he acordado que sean detenidos los que pasen por ser los iniciadores del movimiento como medio de impedir mayores males, y no podré menos de adoptar una medida semejante respecto de los fabricantes, si estos no dan muestras de procurar el arreglo amistoso».⁸⁷

El sindicalisme paperer, com el d'altres sectors, no assoleix plena consistència fins a La Gloriosa. Així únicament des del conflicte de 1869 s'inicia una certa continuïtat en la informació disponible. Aquesta vaga estava relacionada amb la mala qualitat del menjar rebut pels balaires de Bartolomé Costas. Segons Antoni Romeu, líder sindical dels paperers, «los balaires, que como he dicho cuidan de nuestra manutención y retribución, lo hacen de una manera que no cumplen en mucho las necesidades físicas del individuo».⁸⁸ La vaga es va iniciar el novembre de 1869 i ni les posteriors negociacions amb el propietari dels molins van evitar-ne la continuïtat. En aquells moments, la seu de la Sociedad Cooperativa de Papeleros de la Provincia de Barcelona encara era a Gelida. Prèviament, el 29 de setembre, Marià Puigdemongolas comunicava al seu nebot Ramon Romaní i Puigdemongolas: «Las tinas paradas hasta ver en lo que parará la trifulca que estamos pasando, los mossos están muy federalistas, ayer pidieron que les dejáramos hacer fiesta hoy, y no hace mucho han avisado que no afinemos hasta otro aviso».⁸⁹ En aquesta època, com es deriva de les paraules anteriors, el moviment obrer paperer tenia una clara orientació republicana i federalista. La reacció empresarial no es va fer esperar en termes d'amenaçes als qui militaven al moviment sindical⁹⁰ i ús de mà d'obra alternativa.⁹¹

87. AMC, Correspondència, 1868, ST 946.

88. *La Federación*, núm. 9, 29 de setembre de 1869, p. 3.

89. MMPC, FCV, Correspondència, 1875.

90. El 1869 es deia que alguns fabricants de paper «han considerado una falta gravísima el que los obreros estuviésemos asociados, puesto que han despedido a algunos operarios por el mero hechos de ser comisionados de fábrica y por el mero hecho de ser socios» (*La Alianza de los Pueblos*, 27 de març de 1869, citat per J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 182). A. Romeu, en la seva participació al Congrés de Barcelona de 1870, afirmava que «nos amenazan diciendo que si no vamos a trabajar, jamás nos darán trabajo y tendremos que morirnos de hambre» (J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 326).

91. A. Romeu comentava el 1869 que es reemplaçaven «los buenos operarios por aprendices y por otra tanta gente sin instrucción» (*La Federación*, núm. 22, 25 de desembre de 1869, p. 2).

La vaga de 1870, en canvi, tenia el seu principal punt de confrontació en les condicions salarials i de treball. Ja el 18 de febrer d'aquell any, Antoni Romeu, en nom de la Sociedad de Papeleros de la Provincia de Barcelona, anunciava que el dia 20 «esta Sociedad celebre reunión general en el salón de Isidro Doménech».⁹² Tot i així, en aquest conflicte que es va iniciar el 23 d'abril, convocat per la Sociedad de Obreros Papeleros de la Provincia de Barcelona (presidida per l'abans esmentat Antoni Romeu),⁹³ els treballadors van presentar una proposta salarial que ja incloïa la manutenció («4 reales diarios para hacerse la manutención a su gusto») i que adequava el jornal a percebre al tipus de paper⁹⁴ (vegeu la taula 6). Inicialment, la vaga va ser secundada per 250 operaris, xifra que a començament de maig s'elevava a 293. Pau Miquel i Barral va ser un dels primers industrials que va cedir a les reivindicacions sobre les deficientes condicions del menjar proporcionat pels balaires i a substituir aquest antic dret per una contrapres-

Taula 6. Proposta de retribució salarial presentada pels treballadors a la vaga de 1870

Oficis	Rals/dia
Alabrent	12
Ponedor	11
Llevador 'cigarro'	10,50
Llevador 'cigarrillo'	10,25
Llevador escriure	10

Font: *La Federación*, núm. 42, 22 de maig de 1870, p. 3.

92. AMC, Correspondència, 1870, ST 948.

93. A les notes per controlar els moviments dels sindicalistes s'ha de sumar l'ordre d'empresonament del seu líder, Antoni Romeu. Aquesta ordre fou transmesa pel comandant militar d'Igualada a l'alcalde Capellades el 29 d'abril de 1870 (ACAN, Lligalls, 1870, 329.2, Correspondència Militar Vària).

94. Els jornals s'ajustaven segons els pes i les dimensions del paper. La quantitat a fabricar oscil·lava entre les divuit postes de vitel·la regular de fins a 14 lliures de pes fins a 16 de marca major de 50 a 60 lliures. La producció de cartronet es fixava en indicadors inferiors (entre sis i set raimes). A la mateixa proposta es deia: «obligan los operarios á hacer hasta 20 postas diarias en clases vitela regular, vitela prolongada, cigarro y cigarrillo, marca mayor, a excepción de los días de “festa llevada”, en los cuales prometen hacer el simple jornal. Cada posta de vitela regular, vitela prolongada, cigarro y cigarrillo consta de 261 hojas y la marca mayor de 130 hojas» (*La Federación*, núm. 42, 22 de maig de 1870, p. 3).

tació monetària. La premsa obrera afirmava: «A los primeros momentos del paro accedió a las justas demandas de los obreros el fabricante de Capellades, Pablo Miquel y Barral —cuyo nombre tenemos la satisfacción de hacer público, por sus buenos sentimientos en favor de los operarios—».⁹⁵ Una carta signada per «Las víctimas de los burgueses papeleros» afirmava, en relació amb la fàbrica de Romaní y Tarrés, que l'origen del conflicte era «la indecente manutención ó pesimo rancho que su mayordomo Ramón Bertrán (a) Frare Beri les proporcionaba».⁹⁶

La caixa de resistència de la vaga es va nodrir amb ingressos d'agrupacions catalanes i de llocs prou llunyans (Valladolid, València, Palma de Mallorca, Madrid, Cadis, etc.). La situació va arribar a provocar l'establiment d'un destacament militar a Capellades, «cosa muy poco regular en esta villa».⁹⁷ Els balaires de la zona de Capellades van pactar el 8 de maig de 1870 no tornar a donar feina als membres de la Societat.⁹⁸ Els empresaris van recórrer a mà d'obra alternativa, tant provinent de molins de paper d'esstrassa com d'altres sectors.⁹⁹ També es va recórrer a treballadors provinents d'altres zones.¹⁰⁰ En aquest sentit, un balaire comentava, el 2 de maig de 1870, que s'havien «de favori los Esquirols ques tan treballan abui», i anunciava com aquell mateix dia marxava una comissió a la Sènia per cercar treballadors.¹⁰¹

Un grup format per tres balaires va viatjar per la Sènia, Aragó (Beseit, Vall-de-roures) i el País Valencià (Alcoi) entre el 9 i el 20 de maig. El resultat fou la contractació de setze operaris, dels quals «6 partieron para su país

95. *La Federación*, núm. 39, 1 de maig de 1870, p. 4.

96. *La Federación*, núm. 46, 19 d'abril de 1870, p. 4.

97. *La Federación*, núm. 41, 15 de maig de 1870, p. 3.

98. *La Federación*, núm. 41, 15 de maig de 1870, p. 3.

99. Antoni Romeu afirmava el 1870 que els industrials «introdujeron en las fábricas, aprendices, viejos, retirados del oficio por vejez, payeses, carreteros, hortelanos, estrazaires» (J. TERMES: *Anarquismo y sindicalismo...*, op. cit., p. 326). També el 1870 es parlava d'utilitzar «carreteros, payeses, hortelanos, aprendices, y toda clase de gente perjudicial al oficio» (*La Federación*, núm. 41, 15 de maig de 1870, p. 3) o «operarios en “papel de estraza” [...] para que se colocasen al lugar de los de papel blanco y de escritorio» (*La Federación*, núm. 40, 8 de maig de 1870, p.2). Segons la premsa obrera, Romaní y Tarrés «se vale de introducir en sus fábricas toda clase de gente como le viene á mano, viejos, retirados del oficio, aprendices, chiquillos, estrazaires, etc.» (*La Federación*, núm. 43, 29 de maig de 1870, p. 3).

100. Els balaires i els fabricants varen pactar formar comissions per cercar obrers a la Sènia, Beseit, Segòvia i Alcoi (*La Federación*, núm. 41, 15 de maig de 1870, p. 3). Fins i tot es va arribar a contactar amb Lió i Gènova (*La Federación*, núm. 42, 20 de maig de 1870, p. 3).

101. MMPC, FCV, Correspondència, 1870.

luego que supieron que les habían engañado». En altres casos rebutjaven l'oferta de bursada. Especial transcendència va tenir el viatge a Alcoi, on es van contractar set operaris «calificados de lo peor del oficio», segons fonts sindicals. Aquesta política de captació era molt activa¹⁰² i es basava a fer creure que el problema de fons era la manca de treballadors. Els sindicalistes creien que els empresaris donaven per guanyada la vaga el juny de 1870 i que celebrarien una festa en un dels molins de Romaní y Tarrés.¹⁰³ Els obrers de la província de Barcelona es van reunir el 6 de juny a Sant Pere de Riudebitlles per tractar les condicions amb què havia de continuar la vaga.¹⁰⁴ En els estadis inicials del conflicte, els industrials van anunciar que havien «fundat una Germandat per socórrer als mossos ab totes las enfermedades y demás desgracias que tinguin» i també van utilitzar la pressió dels rectors de les parròquies implicades (com el de Carme).¹⁰⁵ Alguns diaris catòlics, com *La Convicción*, van promoure actives campanyes de desprestigi de la vaga i dels seus dirigents.

Aquest activisme es va interrompre fruit de la por de les autoritats per la creixent internacionalització del moviment sindical. En el context del fracàs de la Comuna de París es van impulsar mesures de repressió. El 1871, el governador civil de Barcelona va prohibir les vagues i va dissoldre les societats obreres. Finalment, el 17 de gener de 1872, el Govern va aprovar la dissolució dels sindicats i les seccions de la Internacional. En aquest context es va produir l'abandonament de la Internacional de nombrosos sindicats i agrupacions. En el cas dels paperers, la secció de Carme va escriure a la Comissió Federal, tot expressant-li el seu suport.¹⁰⁶ Des de gener de 1874 fins a 1881 es va viure una intensa repressió del moviment obrer, que va passar a la clandestinitat a partir de la prohibició de la Internacional. El 9 de maig de 1874 es va rebre a Capellades el ban del 30 d'abril segons el qual es produïa aquest fet.¹⁰⁷ Això no fou un obstacle perquè el moviment obrer

102. Marià Puigdemongas, industrial paperer i alcalde de Capellades, va enviar una carta a diferents localitats d'Aragó on afirmava: «Es menester hacer ver y eso es muy claro, que los fabricantes de esta comarca no queremos depender de sociedades que todo lo enredan y chupan los cuartos a los asociados, además de que los comprometen en política, y así es que los operarios que vengan de ese país serán bien recibidos y convenientemente retribuidos con tal que no se metan en partidos políticos» (*La Federación*, núm.. 44, 5 de juny de 1870, p. 4).

103. *La Federación*, núm. 46, 19 de juny de 1870, p. 4.

104. *La Federación*, núm. 45, 12 de juny de 1870, p. 3-4.

105. *La Federación*, núm. 40, 8 de maig de 1870, p. 2.

106. M. T. MARTÍNEZ DE SAS: *Asociación Internacional del Trabajo...*, op. cit., p. 2.

107. AMC, Correspondència, 1874, ST 952.

paperer fos especialment actiu, com avala la conflictivitat existent els anys 1875 i 1876.

3.4. LES VAGUES DE 1875 I 1876 I LA RESPOSTA DELS EMPRESARIS

El anys 1875 i 1876 tornaran a ser d'una gran conflictivitat entre els treballadors paperers. La vaga de 1875 es va iniciar a finals de març o a començament d'abril,¹⁰⁸ i es va recuperar una certa normalitat a finals de maig. L'11 d'abril de 1875, el Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona, davant la pressió exercida pels sindicats i considerant les seves demandes inadmissibles, va acordar que, si en vuit dies els vaguistes no tornaven al treball en les mateixes condicions que anteriorment, tancarien les fàbriques. De la mateixa manera, es consideraven lliures de llogar i acomiadar els treballadors sempre que els convingués.¹⁰⁹ El 19 de maig, des del Govern Civil, es va fer arribar a les alcaldies dels pobles implicats, com Capellades o la Pobla de Claramunt, una sèrie de mesures a aplicar: dissolució de les societats obreres (d'acord amb un decret del 18 de juliol de 1874), incitar tant obrers com industrials «que vuelvan a sus antiguos trabajos», detenció de qualsevol persona que dificulti el lliure dret del treball (tant els industrials com els obrers) i que balaires i propietaris avisin del tancament de les fàbriques i en facin constar la motivació.¹¹⁰

A la fàbrica del molí de la Vila, de Hijos de Romaní y Tarrés, es va tornar a declarar la vaga el 12 de juny. El balaire d'aquest molí afirmava que «todo induce a creer, que la coalición obrera ha adoptado la táctica de ir estrechando parcialmente al capital y si hoy la fábrica que represento es su objetivo, mañana tocará la suerte a los demás».¹¹¹ Una part dels treballadors havia tornat a la feina el dia 23 o ho faria el 25. La principal reivindicació era reduir les vint postes a 17,5.¹¹² En la resolució del conflicte de

108. El governador civil, en una carta del 19 de maig de 1875 adreçada a l'alcalde de Capellades, deia que «ha llegado a mi conocimiento que por efecto de la presión que ejercen els Directores de algunas sociedades obreras [...] vienen paradas desde hace tiempo las fábricas de papel» (AMC, Correspondència, 1875, ST 953).

109. J. RIBA I GABARRÓ, *La Pobla de Claramunt. Evolució econòmico-social d'un municipi de la comarca d'Igualada*, 2a ed., Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajunana, 1989, p. 196.

110. AMC, Correspondència, 1875, ST 953.

111. AMC, Correspondència, 1875, ST 953.

112. El 16 de juny de 1875, el balaire d'Hijos de Romaní y Tarrés comentava que «los

1876 encara es fixava el treball diari d'una tina en vint postes, la supressió de la manutenció i una nova taula de retribucions (vegeu la taula 7). El Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona va signar una comunicació,¹¹³ datada l'11 d'abril de 1875, segons la qual pretenien fer front a la vaga vigent amb el tancament de les seves respectives fàbriques «si en el término de ocho días [...] los obreros que se han retirado no vuelven á proseguir los trabajos bajos las mismas condiciones que antes regían».¹¹⁴ Una actuació molt en la línia de la regulació tradicional per part dels operaris qualificats fou el control a l'entrada d'aprenents. Els propietaris dels molins i els seus balaires, «no permitiéndoles tomar aprendices», van determinar la seva total llibertat per «tomar y despachar a los obreros que les convenga».¹¹⁵ La capacitat de negociació sindical venia condicionada per la manca de mà d'obra. Per aquest motiu, la regulació de l'aprenentatge era tan important. Ramon Bertran, balaire dels Romaní, afirmava el 13 de setembre de 1875 que «per quan la qüestió dels treballadors està mal [...] tots ens exclamem de la mateixa. És a dir falten braços».¹¹⁶ El 30 de setembre assenyalava que «han declarat que no bolen fer mes que 17 postas de tot paper vitel·la y que bolen guanyar 11 y 12 y 13 rals per jornal».¹¹⁷ Els obrers deien que únicament treballarien sota les condicions de Cal Ramonet, un molí controlat per una de les branques de la família Romaní. No es té informació plenament contrastada de quan va finalitzar el conflicte.

La vaga de 1876 es va iniciar el 8 de juliol. Marià Puigdemongolas anunciava aquell dia que els treballadors del seu molí de Cal Fortugós «han cesado en este día general y espontáneamente en su habitual trabajo á causa

obreros de las tinas [...] abandonaron todos el trabajo sin concluir el jornal, dando por pretexto que en lo sucesivo no querían hacer más de diez y siete postas» (AMC, Correspondència, 1875, ST 953).

113. Entre els signants hi havia els principals industrials dedicats a aquesta activitat: Joan Miquel i Llucià, Joan Sellarès, Pau Fontanet, Wenceslao Guarro, Antoni Ferrer Soler (en nom de la seva mare), Santiago Serra i Crusells, Josep Vidal i Boniquet, Antoni Ferrer i Roca, Josep Marra, Francesc Llopart, Joan Romaní, Josep Prats i fills, fills de Romaní i Tarrés, Josep Vilaseca, Almirall Germans, Serra i Torrents, J. Jover i Serra, Cristòfol Vila i fill, Matosas i Miquel, Jaume Tiana.

114. MMPC, Carpetà Pau Vila. El balaire del molí de la Vila de Capellades afirmava que «se habían visto obligados a cerrar todos los fabricantes de papel blanco de la provincia de Barcelona, a causa de las exigencias de los obreros» (AMC, Correspondència, 1875, ST 953).

115. MMPC, Carpetà Pau Vila.

116. MMPC, FCV, Correspondència, 1876.

117. MMPC, FCV, Correspondència, 1875.

de no haber accedido el que suscribe al aumento de mensualidad que pretendían». El 4 d'agost de 1876, el balaire del molí de Hijos de Romaní y Tarrés comunicava com un terç dels treballadors s'havia declarat en vaga, sumant-se a la resta de treballadors que ho estaven des del 29 de juliol.¹¹⁸ L'actitud dels propietaris dels molins estava totalment enquistada, com es deriva de les paraules de Santiago Serra i Crusells, paperer de Capellades amb molins a Orpí, que afirmava en una carta a Ramon Romaní i Puigden-golas que «no entra en la posibilidad transigir en nada ni por nada con esos Internacionalistas» i «que será imposible trabajar si no se extinguen las sociedades de estos operarios en todas las comarcas».¹¹⁹

Josep Albet i Quintana, un dels balaires de la família Guarro, proposa-va a Hijos de Romaní y Tarrés la celebració d'una reunió de tots els balaires, amb el suport dels propietaris, per impulsar un pacte basat en el següent: «siempre que se marche un trabajador nuevo y de ningún modo ni bajo pre-texto alguno, sustraer de ninguna otra fábrica papelera, no ya de la localidad sino de Cataluña entera», sota l'amenaça de la pèrdua d'un dipòsit moneta-ri.¹²⁰ Finalment, en una reunió del 18 de juliol de 1876, els fabricants van establir aquestes mesures per fer front a la resistència sindical. La primera era no donar feina a nou treballadors, procedents de les fàbriques de Vidal (la Torre de Claramunt) i Cal Fortugós (Capellades), amb l'avertiment que se'ls havia d'excloure fins a l'1 de juliol de 1877. Els obrers implicats eren tres alabrents, tres ponadors i tres llevadors, és a dir, tres tines senceres. El motiu era perquè «han volgut imporsarse abandonant lo treball». La segona mesura fou parar una tina en quatre molins «cada semana mentres duri la resistencia obrera», tot establint un rigorós ordre de rotació. Un punt im-portant era que els obrers acomiadats no podien trobar feina «mentre la Societat obrera segueixi la resistencia». Un altre aspecte previst era que cap dels balaires implicats pogués sostreure «cap treballador de las fábricas asociadas de la mateixa comarca».¹²¹ Aquest pacte, resposta a la manca d'operaris, estaria garantit amb un dipòsit de 20 duros per tina. L'incompliment del pacte primer i tercer implicaria una multa de 50 duros i la pèrdua del dipòsit, mentre que el del segon comportaria unes multes a pactar en junta general.

118. AMC, Correspondència, 1876, ST 954.

119. MMPC, FCV, Correspondència, 1876.

120. MMPC, FCV, Correspondència, 1876.

121. Per això dividien el territori de l'associació en quatre comarques: Gelida («molins nous, molins vells y can Bosch»), Sant Pere («desde'l molí del Xartell á las Toesas»), Capellades («desde'l Bador á la Pobra») i Carme («desde'l Cal Tort a Urpí»).

La situació va arribar a ser francament desesperada per als fabricants que, organitzats al Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona, van concertar entrevistes amb el governador civil i el capità general. De fet, la resolució del conflicte datada el 27 d'agost es va fer possible en una reunió convocada per un coronel, en delegació del capità general, que implicava «los fabricantes y obreros de papel á mano de la provincia de Barcelona, para terminar las diferencias surgidas de hace algunos años entre capital y trabajo». El pacte assolit suposava, com ja s'ha esmentat, la supressió de «todas las antiguallas que que hasta ahora en varias formas han constituido el salario del obrero» i l'establiment d'una escala salarial per als treballadors de la tina (vegeu la taula 7). Tot i així, l'acord recollia la possibilitat que els treballadors «que quieran hospedarse en la fábrica se entenderán con los Balayres á los precios y condiciones que á unos y otros convenga». És de destacar que no consta la presència de la Sociedad de Obreros Papeleros de Barcelona (ni de cap localitat de l'Anoia) entre les poques seccions d'obers industrials que continuaven a la FRE.¹²²

Taula 7. Salari diari pactat per empresaris i obrers el 28 d'agost de 1876 (en rals)

Ofici	Tipus de paper	
	Primera i segona	Tercera, quarta i cigarreta
Alabrent	14	13
Ponedor	13	12
Llevador	11,25	10,5

Font: MMPC, Carpeta Pau Vila.

D'acord amb l'esperit de la Restauració, en què el manteniment de l'ordre públic era una prioritat, la Guàrdia Civil es va establir a Capellades el 31 de maig de 1877. Els membres de l'«instituto armado» procedien de Piera, localitat que abandonaven per l'establiment dels mossos. A partir de llavors, la Guàrdia Civil de Capellades va fer un actiu seguiment del moviment obrer, junt amb el de l'activitat política, el compliment de les obligacions militars dels capelladins i la persecució dels jocs prohibits. Aquestes actuacions es feien extensibles a les localitats més properes.

122. Entre les seccions industrials que tenia la FRE el 1877, n'hi havia quatre de paperers: Sants, Banyoles, Lavit i Candelario (F. BONAMUSA: «Proletaris i camperols organitzats», *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. La consolidació del món burgès, 1860-1900*, vol. 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, p. 149).

3.5. LA MÁQUINA PICARDO: LA SOLUCIÓN AL CICLO VAGUÍSTIC DE 1875-1876

La resposta definitiva a aquest cicle vaguístic va procedir de la mecanització de les feines inicials de la tina en les quals es formava el full de paper (les realitzades per l'alabrent i el ponedor), tot atacant així el nucli central del moviment.¹²³ En aquest procés, el protagonisme de Ramon Romaní i Puigdemongas, paperer de Capellades, fou ben palès. Andrea Gaggiero, de Gènova, un dels habituals proveïdors de drap de l'industrial cape lladí, fou l'altre personatge essencial. Els Romaní havien demanat informació l'estiu de 1876 a Gaggiero sobre les condicions laborals als molins paperers lígurs. Gaggiero va respondre en una carta, datada el 19 d'agost de 1876, en què comentava l'existència d'unes màquines per a fabricar paper¹²⁴ que es podrien datar d'un o dos anys abans. Aquests ginys mecànics foren invenció de D. N. Piccardo, «modesto industrial de un villorio situado en las cercanías de Roma, cuyo nombre no es posible [...] fijar».¹²⁵ De totes maneres, no queda clara l'autoria d'aquesta màquina. Gaggiero comentava el 12 de setembre de 1876: «Las maquinillas de las cuales yo he hablado se fabrican aquí». En canvi, en altres missatges parla que es comunica amb el seu fabricant per carta o que «es persona [de] lejos de aquí». Malgrat això, es pot afirmar que l'inventor era membre de la família Piccardo, paperers d'origen genovès (de Voltri, en concret), establerts a Monte San Giovanni Campano, Guarcino i Fontana Liri (Laci). En opinió de Marcello Ottaviani, aquest industrial era, en realitat, Benedetto Piccardo.

Gaggiero es comprometia el 2 de setembre a enviar «todos los informes que Vds. me piden acerca de estas maquinillas para hacer el papel a mano».¹²⁶ Dues setmanes després, fruit de l'interès de la informació, va trametre mostres del paper elaborat tant a mà com a màquina. El 12 de setembre deia que hi havia màquines que fabricaven diàriament l'equivalent a dues tines i mitja

123. El 1900 es deia que la seva posada en marxa suposava el «término á las continuas cuestiones cada vez más difíciles de solucionar entre patronos y obreros por la imposibilidad de hallar a estos substitutos inteligentes» (M. CREUS: *Ramon Romaní Puigdemongas. Biografía*, Barcelona, Tipografía Española, 1900, p. 13).

124. Andrea Gaggiero afirmava en un castellà rudimentari: «Hay algunos que las tinas van disminuyendo aquí, pues para remediar la escasez de brazos se recurrió a pequeñas máquinas que hacen el Papel a pliegos separados como las formas». Després passa a comentar l'eliminació d'alabrent i ponedor, «pero se necesitan siempre las levadoras y también un hombre que siempre sea a invigilar el curso de la máquina» (MMPC, FCV, Correspondència, 1876).

125. OEPM, Privilegios de invención e introducción, núm. 5714.

126. MMPC, FCV, Correspondència, 1876

(les després anomenades mitges màquines) i unes altres que feien la producció de cinc.¹²⁷ A mitjan setembre ja s'havia establert un pacte entre els Romaní i altres empresaris (especialment amb la firma gelidenca de Wenceslao Guarro) per fer-se amb aquesta màquina. Un mes després, una delegació composta per Marià Puigdemongas, oncle dels Romaní, Josep Albet i Quintana (balaire de Wenceslao Guarro) i un tal Rovira visitava les fàbriques genoveses. A la comptabilitat de Hijos de Romaní y Tarrés consta com que els tres eren «comisionados para estudiar la fabricación de papel en Italia por cuenta de la sociedad Jover, Guarro, Serra y Sobrino y Romaní».¹²⁸ Al novembre ja s'havia contactat amb el fabricant de les màquines per fer-se amb els plànols, una màquina i contractar un muntador. El constructor dubtava d'anar a Espanya, destinant-hi finalment el seu germà per un import de 1.000 francs. Vist això, els empresaris catalans semblaven disposats a posar en funcionament la màquina ells mateixos, però en aquest cas el constructor no oferia garanties. Finalment, va vendre un muntador.¹²⁹ En aquells moments ja es parlava de la posada en marxa d'una màquina a la fàbrica de Joan Jover i Serra a Gelida. Aquest prototip va començar a funcionar el maig-juny de 1877.¹³⁰ El privilegi d'introducció fou registrat per Hijos de Romaní y Tarrés, Wenceslao Guarro, Antonio Serra y Sobrino i Juan Jover y Serra, totes empreses de la zona de Capellades i de Gelida. Immediatament després del registre, s'hi va sumar Cristóbal Vila e Hijo.¹³¹ La inscripció oficial, formalitzada el 24 d'agost de 1877 i signada l'anterior dia 1, es referia a «un procedimiento en operación mecánica para la formación del papel en pliegos y con barbas, sustituyendo a los dos obreros, sacador y ponedor, empleados en la fabricación de papel de tina».¹³²

127. MMPC, FCV, Correspondència, 1876.

128. MMPC, FCV, Diari del 31 de desembre de 1875 al 9 de juliol de 1878, f. 174.

129. Ramon Bertran, balaire de Romaní a Capellades, afirmava que «Abuy a pujat lo noy Rovira y ab lo muntador que an pujat a buscar bayetas. Dit muntador ma dit que entre ell y un cosí seu que abien muntat 23 maquinas de fer paper». Uns dies després va confessar que possiblement el muntador italià volia dir tres i no vint-i-tres (MMPC, FCV, Correspondència, 1877).

130. Ramon Bertran afirmava el 17 de juny de 1877, en relació amb la novetat mecànica, que «barem anar a Gelida per probar la maquina y que no astá per ara afinada y que conten que sera facil lo afinarla» (MMPC, FCV, Correspondència, 1877).

131. El 18 de juliol de 1878, Flocel Vila li deia a Ramon: «Veas si tendrías un o dos pliegos de papel de la máquina de Gelida, que los he dado, o perdido, los pocos que tenía, y me con-vendría ver algún pliego. Ya nos veremos esta noche, pues como campo fue a San Martín, supongo habrá noticias de las máquinas» (MMPC, FCV, Correspondència, 1878). L'empresa de Vila comença a participar en les despeses un cop registrada la màquina.

132. OEPM, Privilegios de invención e introducción, núm. 5714.

Com a resultat de l'experiència positiva del prototip italià instal·lat a Gelida van començar a produir-se quatre màquines més als tallers Lerne y Cía. de Sant Martí de Provençals, empresa especialitzada en hidroextractors i creada a mitjan segle XIX com a Saurí y Lerne (amb dedicació inicial a maquinària tèxtil). Les quatre màquines anaven destinades, segons es desprèn de la comptabilitat, a l'empresa dels Romaní, a Wenceslao Guarro, a Antonio Serra y Sobrino i a Cristóbal Vila e Hijo. La fàbrica de Cal Violant, gestionada pels Romaní, es va anar preparant al llarg de 1878 per acollir la seva, mentre que el personal tècnic havia visitat Gelida diverses vegades. La primera Picardo de Capellades ja funcionava a l'inici de 1879, després d'un procés gens fàcil. L'impacte de la màquina fou important, especialment a partir del començament de la dècada de 1880. Recordeu que suposava l'eliminació de l'alabrent i el ponedor, nucli central del sindicalisme paperer. Un antic sindicalista valorava els efectes de l'arribada de les Picardo en els termes següents: «Cierto que el egoísmo patronal, cuando el patrono es poderoso, siempre tiene donde saciarse y por eso la instauración de las máquinas ha producido en la industria una sacudida tremenda, multiplicando la producción y paralizando brazos».¹³³

3.6. L'ACTIVISME SINDICAL ELS ANYS 1881 I 1882

L'activitat sindical dels paperers va respondre a l'esquema general i, després d'uns anys de clandestinitat, va recuperar vigor i força pública a partir de 1881. La primera manifestació d'aquest rebrot fou una vaga convocada aquell mateix any. El motiu era evitar la continuïtat del treball diari de la tina en vint postes, la supressió de la manutenció i una nova taula de retribucions. La vaga perseguia «la justa demanda de hacer el jornal que son 18 postas diarias y hacernos nosotros la manutención».¹³⁴ Els obrers encara es veien forts i van continuar amb un destacat activisme.¹³⁵ Com ja s'ha vist, en aquesta època diferents delegats anoiencs van ser als congressos obrers, sobre la base d'un elevat nivell de militància. Fins i tot, del 4 al 6 d'agost de 1883, es va celebrar a Capellades el congrés de la Federación de Papeleros

133. *El Igualadino*, núm. 170, 8 de setembre de 1907, p. 2.

134. *La Federación Igualadina*, núm. 47, 28 de desembre de 1883, p. 4.

135. Marià Puigdemongols deia als Romaní, el 3 de juny de 1881: «Creo inútil hablarles de la huelga que según parece se iniciará hoy en alguna fábrica». El 12 d'octubre següent afirmava: «Parece que hay movimiento en sentido huelguista pero nada se trasluce todavía, sabiéndose tan sólo que hay frecuentes reuniones» (MMPC, FCV, Correspondència, 1881).

de la Región Española.¹³⁶ De fet, aquesta federació tenia llavors la seva seu a Capellades.¹³⁷ Fruit d'aquesta expansió de l'obrerisme fou l'aparició de premsa com *La Federación Igualadina*, publicada entre 1883 i 1885, en què van aparèixer diferents articles anònims signats des de Capellades i alguns altres des de Carme. En aquest clima es va produir entre els paperers un cicle vaguístic molt dur, el dels anys 1881-1883.¹³⁸

La vaga de 1881 va causar la reacció dels propietaris del molins. El 13 de novembre d'aquell any es va celebrar una Junta General de fabricants de paper a mà de la província de Barcelona i de la de Girona, que va decidir el tancament patronal, afirmant que «es inútil demostrar la conveniencia de hacer frente a las exigencias obreras por medio de la íntima unión de los fabricantes».¹³⁹ Antoni i Llorenç Miquel i Costas, especialitzats en paper de fumar, foren alguns dels escollits pel sindicat de paperers per a aconseguir els seus objectius. Així es desprèn d'una carta remesa per la directiva de la Comissió Mixta del Gremio de Fabricantes de Papel de Tina a Mano de la Provincia de Barcelona i de Girona el 16 de novembre de 1881 a Pau Miquel i Barral, cosí dels Miquel i Costas. Se l'instava a tancar les seves tines «por compañerismo con [...] D. Antonio Miquel y D. Lorenzo Miquel que han sido los escogidos por la asociación obrera».¹⁴⁰ Flocel Vila, un altre dels industrials de la zona afectats per les parades obreres, afirmava: «En Capellades han tomado por blanco a los Hnos. Llorens, y a mí, los que no tendremos otro remedio que ceder a su pretensión, más yo, me resisto hasta primero de año, parece que no será así respecto a los Hnos. Llorens, pues seguramente ya trabajan».¹⁴¹ Els «Hnos. Llorens» no són altres que Antoni i Llorenç Miquel. Aquest cicle vaguístic es va tancar per als Miquel amb l'adopció de la màquina Picardo, prèviament adequada a les necessitats del paper de fumar. El 6 de desembre de 1881, Marià Puigdemongas, en una carta adreçada al seu nebot Ramon Romaní i Puigdemongas, es va fer ressò d'un rumor segons el qual «los hermanos Antonio y Lorenzo Miquel» estaven a punt de posar en funcionament una versió millorada de la màquina Picardo al «Molí de Vallbona».¹⁴²

136. Al congrés, hi van participar delegats de Barberà del Vallès, Ripollet, la Pobla de Claramunt, Sant Pere de Riudebitlles, Sant Joan les Fonts, les Planes, Carme, Banyoles, Castellar del Vallès, Lavit, Gelida, Alcoi i Capellades (*La Federación Igualadina*, núm. 28, 17 d'agost de 1883, p. 1).

137. *La Federación Igualadina*, núm. 12, 27 de maig de 1884, p. 4.

138. *La Federación Igualadina*, núm. 46, 21 de desembre de 1883, p. 3.

139. MMPC, FCV, Correspondència, 1881.

140. MMPC, FCV, Correspondència, 1881.

141. MMPC, FCV, Correspondència, 1881.

142. MMPC, FCV, Correspondència, 1881.

Ramon Romaní hi va respondre amb la instal·lació d'una segona màquina a la seva fàbrica de Capellades. Els treballs per fer-la es van iniciar el mateix 1881 i ja funcionava l'abril de 1882. La va fabricar Isidre Soterias, de Capellades, que havia participat en la posada en marxa de la primera. Soterias posseïa un taller fundat el 1860 que tenia una marcada especialització paperera, especialment en la confecció de piles holandeses.¹⁴³ La nova màquina fou un èxit. Com a resultat, poc després, Soterias va rebre propostes de fer-ne més.¹⁴⁴ Cal destacar que el privilegi registrat el 1877 era per a cinc anys i expirava justament el 1882.

El 1882, els industrials també van maniobrar per portar mà d'obra procedent d'altres llocs.¹⁴⁵ Antoni Romaní i Puigdemongas comentava com Santiago Serra havia contractat diferents operaris originaris del País Valencià «cuya primera tanda de unos 6 los cuales al llegar a Carme fueron conquistados por los socios de modo que ayer vinieron a dormir en esta para marcharse de madrugada para su país y allá trabajar para que no vengan los restantes comprometidos».¹⁴⁶ Hijos de Romaní y Tarrés va contactar el 27 d'abril d'aquell any amb Martí Martorell, empresari paperer de la Sènia, per aconseguir la contractació d'alguns operaris. La resposta no podia ser més clara: «De este pueblo no es fácil que encuentre ningún personal para la fabricación porque tocante también a hombres ya han venido dos o tres veces de la parte de San Pedro de Riu de Bitlles y se han llevado todos los que había no solo en vaga sinó que hasta de los que estaban trabajando hasta de las estrazas».¹⁴⁷ Els padrons de l'època ofereixen pistes d'aquests nouvinguts. Per exemple, a Capellades, el de 1894 recull tres pa-

143. M. GUTIÉRREZ I POCH: *Tallers Soterias: 150 anys*, Capellades, Talleres Soterias, 2010.

144. Isidre Soterias deia el 22 de setembre: «Sabrà com diumenge passat se va presentar Massagué a demanar el preu d'una màquina i jo li vaig dir que no li podia donar perquè no ho sabia i que això ho havia de parlar amb vostès». El 23 d'octubre següent afirmava en una carta adreçada a Ramon Romaní: «També sabrà que se me ha presentat el Sr. Santiago Serra i ha parlat que vol fer una màquina de fer paper. Jo li he dit que vostès tenien privilegi i li he dit que els models eren de vostè i que jo no dispocho sense permís de vostès. I el m'ha dit del modo que estan travessant amb els treballadors és de necessitat el posar la màquina» (MMPC, FCV, Correspondència, 1882).

145. Santiago Serra va intentar, el setembre de 1882, reclutar obrers d'Alcoi (*La Federación Igualadina*, núm. 65, 2 de maig de 1884, p. 4). La presència d'operaris originaris de la Sènia es té documentada per a Lavit durant la vaga de 1881-1883 (P. CAMPS i P. ROVIRA: *Notes històriques...*, op. cit., p. 150).

146. MMPC, FCV, Correspondència, 1882.

147. MMPC, FCV, Correspondència, 1882.

perers arribats entre 1882 i 1884: dos d'Alcoi i un altre natural de Guadalajara.¹⁴⁸

En bona lògica, una altra eina utilitzada pels industrials per a aconseguir els seus objectius fou lluitar contra els obrers sindicats no admetent-los al treball. El desembre de 1883 encara es deia que «dos años y medio cumplidos que venimos luchando» de fer el jornal per divuit postes diàries. Tots els paperers a mà de la província de Barcelona van celebrar un congrés perquè «los burgueses iban buscando á trabajadores diciéndoles que fuesen á trabajar que les proporcionarían buenas condiciones y que de poco a poco irían empleando à todos los parados». El congrés va decidir tornar a la feina. El 1883, hi va haver un intent fallit de recuperació de la normalitat: «Los burgueses [...] no quisieron admitir más que unos cuantos y el distinguido explotador José Vilaseca no quiso admitir a ninguno»,¹⁴⁹ atès que es va prendre l'acord que els que treballessin «debían practicar la Sociedad con los parados». Això va provocar que els propietaris dels molins retreïssin la seva proposta. El resultat fou que «la huelga sigue lo mismo» i que es continuessin recaptant diners. L'abril de 1884, una nota enviada des de Carme, i signada per les inicials P. T. (segurament Pere Trabal, un dels eixos de l'activisme sindical de la comarca), responia a la pregunta de qui havia guanyat la vaga: «Los obreros la hemos perdido pero si pobres éramos pobres somos, y el burgués después de perder capital, ha quedado sin marca, y desacreditado».¹⁵⁰ En aquest cas, el burgès era Santiago Serra. Malgrat això, el taller Soterias de Capellades va construir, entre el 20 de juliol de 1883 i el 20 de gener de 1884, una màquina Picardo per a les fàbriques d'Orpí de l'esmentat Santiago Serra Crusells. La progressiva presència de les Picardo va debilitar els sindicats i va confirmar la fi d'aquesta vaga.

4. LA LETARGIA DE FINALS DEL SEGLE XIX

Als efectes de l'adopció de la Picardo es va sumar la repressió del moviment obrer després de l'inici del terrorisme anarquitzant. Lògicament, l'activisme sindical dels paperers es va esmoreir, tot i que no es va produir un tren-

148. També s'hi han de sumar altres paperers arribats entre 1886 i 1892. En aquest cas, provinents també de localitats de tradició paperera com Villanueva del Gállego (Saragossa) i Vall-de-roures (Terol) (AMC, Padró de 1894, ST 2306).

149. *La Federación Igualadina*, núm. 47, 23 de desembre de 1884, p. 4.

150. *La Federación Igualadina*, núm. 65, 2 de maig de 1884, p. 4.

cament total. De fet, es té constada una certa activitat a Capellades el 1886¹⁵¹ i el 1891.¹⁵² A mitjan dècada de 1880 encara sembla que hi havia un nucli prou estable a Carme.¹⁵³ Aquesta situació d'una certa paràlisi del moviment obrer es va agreujar amb el Procés de Montjuïc, amb motiu del qual diferents capelladins foren detinguts el 17 de juny de 1896 «como presuntos anarquistas». Els represaliats foren cinc o sis.¹⁵⁴ Era la manifestació en l'àmbit capelladí de la voluntat de les autoritats de desballestar el moviment obrer.¹⁵⁵ Hi va haver un actiu moviment per l'alliberament dels empresonats, fet que es va produir el 5 de novembre de 1897.¹⁵⁶ A partir de llavors, l'estricta control policial va deixar el moviment obrer paperer sota mínims

151. *Bandera Social*, publicació madrilenya que es definia com a «Semanario Anárquico Colectivista», publicava una nota enviada per «un grupo de anarquistas» de Capellades que «conmemoramos la proclamación del Municipio libre en el año 1871» (*Bandera Social*, núm. 64, 21 de maig de 1886, p. 3).
152. El sergent de la Guàrdia Civil de Capellades, amb motiu del primer de maig de 1891, «pasó por las fábricas de papel [...] a preguntar a los patronos si sabían que actividad tomarían sus trabajadores en el citado día, si pasarían sus trabajos y qué número de operarios está ocupado a cada una» (*La Semana de Igualada*, núm. 40, 5 d'abril de 1891, p. 3). Josep Roselló i Miquel Farriol, el 27 de novembre de 1891, anunciaven a l'Ajuntament «una reunión de papeleros de esta en el Salón del Círculo del Porvenir para tratar asuntos de trabajo en donde asistirá una comisión de fuera del mismo oficio» (AMC, Correspondència, 1891, ST 969).
153. En fou una mostra un comunicat enviat per «los obreros papeleros» de Carme comentant que «el célebre burgués Santiago Serra y Crusells no ha podido hacer funcionar su fábrica después de los dos años que duro la huelga de su casa, quedando dicho furibundo burgués sin propiedad, sin crédito y sin dinero» (*Bandera Social*, núm. 58, 1 d'abril de 1886, p. 3).
154. En una carta datada el 19 de juny en què s'exposen les condicions de l'empresonament, es parla de «la afflictiva situación en que nos encontramos los cinco hombres que el 17 del que cursa fuimos arrebatados de nuestros hogares». La carta, la signen Alexandre Llorens i Cardús, Jaume Ribas i Parés, Pau Freixas i Muntané, Antoni Borrás i Poch i Joan Solé (AMC, Correspondència, 1896, ST. 974). Altres referències els sumen Josep Poch i Torrescasana (AMC, Correspondència, 1897, ST 975). Segons Ferrer i Farriol, els detinguts foren quinze. A més dels abans esmentats fa referència a Claramunt («el Maleït»), Jaume Martorell, Alert, Bartrolí, etc. (J. FERRER: *Costa Amunt...*, op. cit., p. 67-68).
155. Pau Vich afirmava, en un pasquí editat el març de 1912, que «el año 1896, cuando a raiz de los sucesos de la calle de Cambios Nuevos de Barcelona, delataron a varios vecinos de esta población como presuntos cómplices de aquel criminal atentado, para vengarse de aquellos obreros y políticos» (Arxiu particular de Josep M. Margarit i Vich, Capellades).
156. El 1915 es parlava «de les detencions dels set obrers que passaren 17 messos d'ergàs-tola en el Castell de Montjuic en l'any 1896» (*La Veu de Capellades*, núm. 54, 1 d'agost de 1915, p. 1-2).

durant uns anys. Segons paraules de Joan Ferrer i Farriol, en aquella època, «Capellades, manifestava una mica de solatge llibertari que hi restava; però a Carme, La Pobla i la Torre, tot era aigua passada».¹⁵⁷

Un comentari a part mereix l'existència d'un cafè de clara inspiració obrerista. El primer centre amb aquest component fou el Círculo de la Unión Capelladense, legalitzat el 7 de juliol de 1882, però que funcionava des de l'any anterior, on hi havia una «fracción anárquico-colectivista». Aquestes forces van quallar amb la formació del Círculo del Porvenir, centre de reunió dels obrers capelladins, malgrat que els seus estatuts tenien un marcat sentit apolític i interclassista.¹⁵⁸ Però, de fet, hi coincidien bàsicament republicans i anarquistes. La importància del Círculo del Porvenir queda perfectament demostrada pel fet que el 1895 disposés de dos-cents cinquanta socis.¹⁵⁹ Aquesta entitat, al marge del seu paper recreatiu, organitzava tot un seguit d'actes i conferències.¹⁶⁰ Un personatge clau en el manteniment de l'esperit anarquista en aquella època fou Josep Rovira, que també fou conserge del Círculo del Porvenir.¹⁶¹

157. J. FERRER: *Costa Amunt...*, op. cit., p. 75.

158. El Círculo del Porvenir es va crear el 12 de març de 1886 amb el nom Porvenir. El 17 d'agost de 1887 es va reconstituir amb el seu nom definitiu. El Círculo tenia teatre, saló de ball, etc. Josep Rovira, líder anarquista, en justificava la creació el 1908 com a resultat «de los exabruptos cometidos por la burguesía de ésta, contra las sociedades obreras de resistencia, que en épocas pasadas tanto lucharon para reivindicar en sus hallados derechos, llegando al extremo de tener que celebrar algún mitin al aire libre por negarles local a propósito. Entonces fundaron la Sociedad que nos ocupa para tener un local donde reunirse» (*El Igualadino*, núm. 218, 9 d'agost de 1908, p. 2).

159. AMC, Correspondència, 1895, ST. 973.

160. Un acte destacable fou la conferència feta per Salvador Seguí («el Noi del Sucre»), llavors president de la Solidaridad Obrera, l'11 de maig de 1913 amb el títol «Orígens de l'organització obrera». Seguí va evidenciar en l'acte la seva amistat amb el capelladí Josep Costa i Pomés (*La Veu de Capellades*, 2a època, núm. 28, 1 de juny de 1913, p. 3).

161. Josep Rovira és una mostra de l'orientació anarquitxant del sindicalisme capelladí. El 1905 reconeixia la seva orientació anarquista i afirmava entre d'altres coses: «Del seno de esta sociedad podrida y caduca ha nacido un nuevo ideal: la anarquía. Ella tiende a desmoronar la sociedad burguesa y capitalista [...]. La República pues no tiende a redimir a los pueblos, al contrario, es una rémora para su emancipación [...]. La política es una mojigatería que tiende a desviar a los trabajadores del camino de su propia regeneración llevándoles al amodorramiento» (*El Igualadino*, núm. 48, 6 de maig de 1905, p. 2). Joan Ferrer i Farriol el definia com a «minyó capaç i intel·ligent, fidel seguidor de les inspiracions dels federatius regionals anteriors» (J. FERRER: *Costa Amunt...*, op. cit., p. 76).

5. EL CICLE DE L'INICI DEL SEGLE XX

L'adopció de la Picardo, junt a la crisi general del moviment obrer, va situar el sindicalisme paperer català sota mínims. En aquesta etapa, les estructures organitzatives van quedar en mans dels republicans, que van impulsar diferents entitats properes al moviment obrer. En foren un exemple, a Capellades, la Sociedad Cooperativa «Unión Capelladense» i la Sociedad de Socorros Mutuos y Protección Obrera, «Sección Varia de Capellades».¹⁶² L'activisme sindical, tot seguint la pauta general, va tenir tres repuntades: 1908-1909, la Gran Guerra i 1919.

5.1. LA SOLIDARIDAD PAPELERA DEL NOYA I UN NOU CICLE SINDICAL

Una nova onada sindical es va viure a partir del 1907 amb la creació de la Solidaritat Obrera. Entre els obrers del districte paperer de Capellades, el nou clima es comença a concretar el 1908.¹⁶³ La reacció dels propietaris dels molins fou acomiadar alguns dels membres del sindicat i amenaçar-ne d'altres.¹⁶⁴ La Solidaridad Papelera del Noya, amb estatuts legalitzats el 10 de juliol de 1908, va servir d'aglutinador.¹⁶⁵ Segons Joan Ferrer era «un orga-

162. La Sociedad Cooperativa Unión Capelladense fou legalitzada el 23 de juny de 1902. Tenia la finalitat de «proporcionar á los socios y sus familias, todas las especies que se acuerda comprendidas en los conceptos de comer, beber, arder y vestir». La Sociedad de Socorros Mutuos y Protección Obrera, Sección Varia de Capellades, tenia uns estatuts redactats el 19 de febrer de 1903.

163. Ja el 29 de març de 1908 s'anunciava una reunió a la Poble de Claramunt per a materialitzar aquest objectiu «en el que tomarán parte distinguidos oradores de Solidaridad Obrera de Barcelona y algunos de Igualada» (*El Igualadino*, núm. 199, 28 de març de 1908, p. 3). Després de comentar un míting de paperers a Capellades, es deia: «Reina una gran animación, y todo hace suponer que en breve será un hecho la Sociedad de Papeleros» (*El Igualadino*, núm. 202, 19 d'abril de 1908, p. 2-3). Segons sembla, un acte similar es va fer a Carme. El 25 de desembre de 1908 es va dur a terme al Círculo del Porvenir la conferència «Confederación General del Trabajo de Francia y Solidaridad Obrera de Barcelona» (AMC, Correspondència, 1908, ST 983).

164. Aquesta circumstància fou denunciada per Antoni Quintana i Alfons Xaus, atès que l'encarregat de Cal Manel «les amenazó en despedirles del trabajo si no se separaban de la de su oficio [es refereix al sindicat]» (AMC, documentació diversa de l'Institut de Reformas Sociales, ST 1914). El febrer de 1909 es comentava que havia empitjorat el tracte per a les obreres que «están asociadas» (*El Igualadino*, núm. 244, 7 de febrer de 1909, p. 3).

165. La seva seu radicava al carrer Major de Capellades, núm. 67, on també hi havia el Círculo del Porvenir.

nisme considerat de valor interlocal per l'extensió establerta, com de costum, a les *papereries* del Carme, l'Anoia, i fins arribar al veral de Sant Pere de Riudebitlles». ¹⁶⁶ La junta de La Solidaridad Papelera del Noya evidenciava que al principi agrupava els paperers de Capellades, la Pobla de Claramunt i Carme, fent una crida a finals d'octubre de 1908 als de Sant Pere de Riudebitlles. ¹⁶⁷ En la nova organització van tenir-hi un paper destacat Josep Aloy Bartrolí i Ramon Rovira (presidents), i Jaume Castells i Ignasi Ferrer (secretaris). Entre els seus militants hi havia des d'anarquistes fins a republicans. Tot i així, semblaven dominar els primers. Josep Rovira va publicar algun article a *Solidaridad Obrera*, en un dels quals, l'octubre de 1908, cridava a la formació d'un centre obrer. ¹⁶⁸ De fet, es té documentada la presència del sindicat paperer en la fundació de Solidaridad Obrera, el precedent de la CNT. ¹⁶⁹

Els paperers van començar a actuar prou ràpid, ja que el gener de 1909 ja havien convocat una vaga a Capellades. ¹⁷⁰ Bartolomé Costas tenia un molí amb sis tines i en va tancar dues. Prèviament, havia acordat amb els treballadors el repartiment de la feina, però després se'n va desdir i va donar quinze dies als obrers implicats per buscar-ne una altra. El descontentament s'agreujava per les condicions del sopar de les operàries que es quedaven a dormir al molí. El resultat fou la convocatòria d'una vaga. El conflicte va finalitzar amb la intervenció de la Guàrdia Civil. ¹⁷¹ El 22 de març es van declarar en vaga les comptadores de la fàbrica de Joan Forn, arrendatari de Cal Fortugós. ¹⁷² Forn va concedir l'augment d'un ral al jornal que se sol·licitava, però no es va tornar al treball. La vaga va obrir una crisi a la Solidaridad i l'actuació dels republicans lerrouxistes va ser discutida. Es va titllar l'actitud dels seus dos líders, Pau Vich i Josep Costa i Pomés, com de col·laboradors de Forn. L'aturada del treball va finalitzar amb la tornada a la feina d'algunes de les operàries i la col·locació de la resta en altres molins. La repressió derivada de la Setmana Tràgica va motivar la interrupció del moviment sindical. *El Liberal* de Capellades deia, però, que «la protesta se limita al paro del trabajo, y a manifesta-

166. Joan Ferrer i Farriol, fruit d'una confusió, li dóna el nom de Societat d'Obrers Paperers «La Solidaria» (J. FERRER: *Costa Amunt...*, op. cit., p. 76).

167. *Solidaridad Obrera*, núm. 36, 30 d'octubre de 1908, p. 2.

168. *Solidaridad Obrera*, núm. 33, 2 d'octubre de 1908, p. 3.

169. *Solidaridad Obrera*, núm. 31, 18 de setembre de 1908, p. 1.

170. *El Obrero Moderno*, núm. 1, 1 de gener de 1909, p. 8.

171. *El Iguadino*, núm. 243, 31 de gener de 1909, p. 2.

172. La vaga va durar sis dies i va implicar vint-i-un dels trenta-cinc treballadors de Cal Fortugós (AMC, Lligall 3342, Expediente de la huelga parcial de la fàbrica de papel denominada Cal Fortugós cuyo patrono es don Juan Forn Tomás).

ciones callejeras; ni una víctima, ni un atropello».¹⁷³ Fins i tot Miquel i Costas & Miquel es referia a l'evolució dels fets a Capellades i la seva àrea d'influència afirmant que «hubo cordura suficiente para evitar sucesos sangrientos y deplorables».¹⁷⁴ Únicament fou especialment ressenyable un grup de capelladins que es va desplaçar a pobles dels voltants per protestar per la Guerra del Marroc.¹⁷⁵ El dia 21 d'agost foren arrestats sis capelladins per una columna militar. Amb posterioritat, el nombre de detinguts es va ampliar,¹⁷⁶ fins al punt de paralitzar el treball en algunes fàbriques.¹⁷⁷ Tres anys més tard, Pau Vich deia clarament que tot el procés havia estat produït d'una decisió per deslliurar-se d'alguns dels caps del moviment obrer.¹⁷⁸ Va passar abans que el desembre de 1912 es donessin les primeres passes per a reorganitzar la Solidaridad Papelera del Noya.¹⁷⁹

173. *El Liberal* (Capellades), núm. 7, 25 de maig de 1913, p. 2.

174. AMCM, Carta adreçada a Sucesores de Pablo Miquel y Costas (l'Havana) (10-VIII-1909), Copiador de Correspondència, vol. V (26-II-1909/19-VIII-1909), p. 468.

175. Això fou confirmat en una entrevista mantinguda entre el comandant militar de Vilafranca del Penedès i el llavors alcalde de Capellades. El primer va comunicar al cap del consistori capelladí que diferents alcaldes de les poblacions properes li havien fet saber que «los huelguistas de Capellades habían soliviantado los ánimos de los de los habitantes de dichos pueblos» (*La Veu de Capellades*, 2a època, núm. 29, 1 de juliol de 1913, p. 3).

176. *El Progreso* publicava la llista sencera dels detinguts. A la Presó Vella de Barcelona hi havia Cristòfor Colom Costa, Josep Costa Pomés, Ramon Argelich Gili, Joan Bisbal Ventura, Jaume Gumà i Olivé i Josep Gili i Garrich; a la presó Model de Barcelona: Josep Escala Madurell, Josep Sellarés Estruch, Agustí Calvet, Simó Costa Esplugas, Leopold Agramunt, Jaume Gralla; a Vilafranca del Penedès: Pau Vich Freixas, Esteve Poch Mora, Manel Gili Jordana i Artur N. (de cal Geroni); a la presó d'Igualada: Francesc Tort Relà; a la Caserna de Capellades: Antoni Cuala, N. N. («el Galan»), Josep N. àlies «Cantons», Alfons N. àlies «Fèlix»; a presons militars: Antoni Batet, N. N. àlies «de ca la Ramona» (*El Progreso*, 25 de novembre de 1909). Altres referències situen el nombre de detinguts en vint-i-cinc (*Igualada Radical*, núm. 10, 5 de març de 1910, p. 2-3) o trenta-tres (*Igualada Radical*, núm. 17, 18 de març de 1910, p. 2). Pau Vich va donar com a bo el nombre de vint-i-cinc detinguts en una publicació de 1912.

177. Un diari igualadí afirmava que «algunes fàbriques de paper, no poden treballar la meitat del que haurien de treballar, per falta d'obrers» (*Pàtria*, núm. 183, 30 d'octubre de 1909, p. 2).

178. En un full editat pel mateix Pau Vich amb data del 31 de març de 1912 es deia: «La perturbación no cesa en el año 1909 cuando el lunes después de la semana de Julio en una reunión celebrada en una casa particular, uno de los asistentes, dijo, que en Capellades había ocho o diez obreros que no convenían a la población y que se debía aprovechar la ocasión a fin de hacerles desaparecer» (Arxiu particular de Josep M. Margarit i Vich). Pau Vich va acusar en un acte públic el llavors alcalde Josep Roig i Orpí de les denúncies.

179. *La Veu de Capellades*, núm. 22, 1 de desembre de 1912, p. 3.

5.2. LA CONJUNTURA DERIVADA DE LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL

La Primera Guerra Mundial fou el detonant de l'increment de la conflictivitat, fruit de la inflació i de la pèrdua de poder adquisitiu dels salaris. En aquest respecte, els obrers paperers van respondre al patró de l'època. Les reclamacions sindicals van començar a accentuar-se a començament de 1916. MCM comentava a un client el març d'aquell any que «también ha encarecido últimamente la mano de obra, el trabajo fabril, pues los operarios, alegando los motivos que determinan actualmente el pavoroso conflicto de las subsistencias, están exigiendo aumentos de jornal a lo cual accedemos forzosamente para evitar una huelga que nos privara de servir a nuestros clientes».¹⁸⁰ Aquest clima va cristal·litzar en la formació de la Sociedad de Oficios Varios «La Solidaria». La declaració de vaga del 12 de març de 1917, que implicava les fàbriques de MCM, J. Vilaseca i Vda. de Romaní va finalitzar amb un acord signat el 22 del mateix mes, prèvia intervenció del Govern Civil i sota la creixent pressió de la demanda.

En aquells moments, la premsa obrera qualificava la situació del treball als molins paperers com d'«estado semi-feudal» o «presidios (vulgo molinos)».¹⁸¹ Sobre els tres-cents un obrers (95 homes i 206 dones) paperers potencialment implicats, anaren a la vaga cent vuitanta-set (83 homes i 104 dones).¹⁸² El pacte assolit implicava elevar els salaris per evitar el tancament de les fàbriques i regularitzar la jornada laboral d'alguna de les seccions. MCM va liderar el procés favorable a l'increment salarial atesa «la necesidad de abundante producción que atravesamos».¹⁸³ Les dues bases essencials del pacte foren l'augment del jornal¹⁸⁴ i la reducció de la jornada laboral dels pilaters de setze a tretze hores per als que fessin jornada diürna i a onze per als que la fessin nocturna. Poc després circulava una

180. AMCM, Carta adreçada a un destinatari no identificat, Copiadors de Correspondència, vol. O bis, 4-II-1916/10-IV-1916, f. 320.

181. *El Obrero Moderno*, núm. 72, 24 de març de 1917, p. 4.

182. AMC, «Expediente sobre anuncio de huelga de los obreros en el ramo de la industria papelera», 9-III-1917, ST 3253.

183. AMCM, Carta adreçada a Pascual de la María (Valparaíso), (21-III-1917), Copiadors de Correspondència, vol. V bis, 23-I-1917/24-VIII-1917, f. 493.

184. Els augments variaven segons el sexe i la feina realitzada. Els increments foren 0,50 pessetes/dia als cilindrers que treballaven a jornal; 3 pessetes als obrers que cobren per setmanes i 5 als que cobren per mesos; 1 ral diari a les dones de la neteja de draps i del comptador; 2 rals diaris als obrers peons, mestres de sala, maquinistes, llevadors, obrers de les tines i empleats dels estenedors; 3 pessetes mensuals a les obreres que cobren per mesos (AMC, «Expediente relativo a la huelga de marzo de 1917», «Acuerdo final firmado el 22 de marzo de 1917», ST 3253).

l·lista de divuit «operarios papeleros que bajo ningún concepto se debería admitir en las fábricas». El 31 de maig de 1917 hi va haver una nova convocatòria de vaga que va afectar les fàbriques de J. Vilaseca, motivada per l'acomiadament de tres treballadors.¹⁸⁵ En un pasquí publicat pels vaguistes el 23 de juny es deia: «Tres semanas hace que los obreros papeleros de las fábricas que el burgués José Vilaseca posee en ésta nos declaramos en huelga». La interpretació feta per la Sociedad de Oficios Varios «La Solidaria» era que amb aquesta acció pretenia «matar nuestra organización para atropellar a su antojo a aquellos obreros que más se han distinguido en la lucha sindical». En aquesta vaga hi va participar la totalitat de la plantilla, composta per 47 homes i 84 dones. L'*Estadística de las huelgas* mostrava com a «indeterminada» la data de finalització del conflicte.¹⁸⁶

El clima social va tornar a alterar-se l'agost de 1917. La vaga general iniciada el 13 d'aquell mes va suposar la declaració de l'estat de guerra per part del capità general de Catalunya. En aquest context, les fàbriques d'empreses com MCM van interrompre la producció.¹⁸⁷

5.3. LA FI DEL SINDICALISME TRADICIONAL: EL CONFLICTE DE 1919

L'agitació es va recuperar a l'inici de 1919 en el context de la vaga de La Canadencia. El 2 de març, el sindicat La Solidaria va presentar una l·lista de millores salarials i de les condicions de treball. L'11 de març havia d'esclatar una vaga en el sector paperer de la zona de Capellades, però un increment salarial ho va evitar al darrer moment. Les «Nuevas condiciones de trabajo» es van signar el 10 de març. Els industrials paperers afirmaven «no tener inconveniente en que sean todos los obreros asociados». MCM calculava que «la elevación de salario y reducción de la jornada de trabajo» representaven un augment del 85 % del cost de la mà d'obra durant els darrers mesos. Malgrat això, la vaga general de La Canadencia poc després va paraitzar les fàbriques fins a principis d'abril. La resposta del Govern fou el decret del 3 d'abril que limitava la jornada màxima de treball a vuit hores i

185. AMC, «Expediente enviado por la Sociedad Oficios Varios sobre declaración de huelga en la fábricas de papel de D. José Vilaseca», «Mítings, reunions i vagues (1909-1921)», ST 3253.

186. Instituto de Reformas Sociales. Dirección General de Trabajo e Inspección. Sección de anomalías en la vida del trabajo; *Estadística de las huelgas. Memoria de 1917 y 1918*, Madrid, Sucesores de M. Minuesa de los Ríos, 1921, p. 10.

187. AMCM, Carta adreçada a Suc. de Pablo Miquel y Costas (La Habana) (14-VIII-1917), Copiadors de Correspondència, vol. Y bis, 13-VII-1917/10-IX-1917, f. 276-277.

que entrava en vigor a partir de l'1 d'octubre. MCM va sol·licitar, d'acord amb els principals fabricants d'Alcoi, l'excepció de la normativa atesos els seus potencials efectes en la capacitat exportadora del sector.¹⁸⁸ Cartes d'aquest to es van enviar als alcaldes de les poblacions on l'empresa de Capellades tenia fàbriques, ja que eren aquests, en la seva qualitat de presidents de les Juntas de Reformas Sociales municipals, els qui tenien competències en aquest sentit. Aquestes juntes, en general, van dictaminar a favor dels paperers. En el cas de la de Cabrera, en carta del 27 de setembre, es va acordar traslladar a l'Institut de Reformas Sociales la petició per a no perjudicar els industrials.

De nou, els obrers van estar en vaga des del 27 d'octubre de 1919 fins al tancament patronal de desembre. Un cop més, el sindicat que la va liderar a les fàbriques de Capellades i el seu entorn fou la Sociedad de Oficios Varios «La Solidaria». Segons relat dels gerents de MCM, el conflicte es va originar quan es va obligar els treballadors agrupats en el sindicat d'inspiració catòlica Unión Profesional de Oficios Varios, format l'anterior setembre, a ingressar a La Solidaria. La premsa obrera qualificava aquest sindicat de «católico-amarillo».¹⁸⁹ D'acord amb això, era membre de la Federació Obrera Catòlica i en molts dels seus escrits després del nom s'hi afegia l'apel·latiu «Sindicato Católico». Tenia entre els seus objectius disposar d'una borsa de treball i hi funcionava una caixa de socors mutus per a casos de malaltia, invalidesa, etc. Entre els seus dirigents cal esmentar moltes persones vinculades al Centre Moral i Instructiu de Capellades, és a dir, de clara adscripció catòlica, com Josep Valls Mora (president) i Josep Sabaté Llorens (secretari), Ramon Riba, Agustí Ferrer, Domènec Roig i Domènec, etc.

MCM va pactar procedir d'acord amb la petició de La Solidaria, però la direcció del sindicat únic va intentar cobrar una multa als nous militants (50 pessetes als homes i 25 a les dones). Com a resposta van decidir seguir militant en el seu anterior sindicat. Per a tancar el conflicte i evitar la vaga, La Solidaria va imposar una llista d'acomiadaments. Aquesta amenaça es va materialitzar a partir del 7 d'octubre. En conseqüència, estaven en vaga 210 treballadors dels molins de la zona, mentre que els 90 militants de la Unión seguien assistint al seu lloc de treball. La premsa obrera afirmava que «por unos miserables traidores tuvimos que declarar la huelga en una de las fábricas de [...] Miquel Costas, enclavada en término de Carne, viniendo

188. AMCM, Carta adreçada a Ivorra y Payá (Alcoi) (9-IV-1919), Copiadors de Correspondència, vol. I 3, 9-IV-1919/3-VI-1919, f. 5.

189. *La Protesta*, núm. 2, 15 de novembre de 1919, p. 4.

después obligados, por solidaridad a los huelguistas, a declararla en todas las demás que estos feudales poseen en la comarca».¹⁹⁰ La Unión Profesional, en un comunicat datat el 4 de novembre de 1919, afirmava: «La situació, doncs, és clara. D'una banda, el sindicalisme de La Solidaria que cobra moltes quotes i no abona cap jornal i fa vagues injustes [...] A l'altra banda, la Unió Professional d'Oficis Varis amb sa honrada administració, amb ses orientacions assenyades, amb son programa de cristiana llibertat».

MCM es va posar en contacte amb la Comissió Mixta de Barcelona perquè, en vista dels acords assolits de forma global, forcessin el retorn al treball.¹⁹¹ A principis de desembre, el sindicat semblava haver assolit els seus objectius. Els paperers van tornar a la feina en admetre que els militants de la Unió fossin acomiadats i obligats a sindicar-se; també es va aconseguir una pujada d'una pesseta per dia als homes i mitja a les dones i de mitja pesseta per raima a les pintadores.¹⁹² El 9 de desembre de 1919 s'afirmava que «tan sólo hay una parte de obreros, sindicalistas católicos, que trabajan».¹⁹³ A mitjan desembre, la pràctica totalitat de las fàbriques de MCM estaven aturades. Malgrat això, el pacte no es va arribar a aplicar mai com a producte del locaut empresarial.¹⁹⁴ D'aquesta manera, la majoria d'empreses papereres de Capellades van comunicar el 13 de desembre el seu tancament «a causa de encargarlo la Federación Patronal de Barcelona y además por carecer de primeras materias y de acarreos para continuar normalmente la producción». Quan es va declarar la fi del tancament patronal, la majoria de fàbriques va reobrir, malgrat que amb certes restriccions pel que fa al nombre de treballadors fruit de les darreres resistències sindicals («irreductibles fanáticos soñadores», en paraules dels Miquel). Tanmateix, MCM va seleccionar el personal que es va reincorporar a les seves fàbriques, fet que no va impedir algunes accions de sabotatge.

Els industrials paperers van pactar comunicar-se qualsevol petició de

190. *La Protesta*, núm. 2, 15 de novembre de 1919, p. 4.

191. AMCM, Carta adreçada al Sr. Alcalde Presidente de la Comisión Mixta Barcelona (22-XI-1919), Copiadors de Correspondència, vol. K 3, 26-IX-1919/22-XI-1919, f. 492-493.

192. *L'Igualadí*, núm. 74, 7 de desembre de 1919, p. 3.

193. AMCM, Carta adreçada a Trading Co. SA (México), (9-XII-1919), Copiadors de Correspondència, vol. LL 3, 22-XI-1919/19-II-1920, f. 120-122.

194. MCM afirmava, el desembre de 1919, que «en dado la coincidencia de solucionar el conflicto, con la declaración del paro o lock-out por parte de la Confederación Patronal; de modo, que estando confiados en reanudar el trabajo hoy martes, se ha suspendido este propósito por tiempo indefinido» (AMCM, Carta adreçada a B. Trading and Co. SA (Mèxic) (4-XII-1919), Copiador de Correspondència, LL 3, 22-XI-1919/19-II-1920, f. 122).

millora salarial. MCM va avisar en aquest sentit José Vilaseca y Sobrinos d'una rebuda a l'inici de setembre de 1920.¹⁹⁵ Finalment es va acceptar una pujada, tot i que no es va evitar la paralització de les fàbriques com a resultat de la vaga general convocada el desembre de 1920, que dificultava l'arribada de les matèries primeres i altres materials. El març de 1921 es comentava que «hoy han quedado completamente eliminados toda clase de conflictos entre patronos y trabajadores».¹⁹⁶ En aquest context es va crear l'Asociación Patronal de Capellades y su Comarca el 18 de març de 1921, agrupació que era una secció de la Federación Patronal de Igualada. El seu ideari era ben clar: «unificar y solidarizar la actuación de todos los elementos patronales en los diversos conflictos sociales que se ofrezcan» i «suavizar hasta armonizarlas las relaciones entre el capital y el trabajo». La dictadura de Primo de Rivera, a partir de 1923, va suposar la finalització d'aquest cicle d'activitat sindical que, pel que fa al sector paperer, va coincidir amb la pràctica desaparició de la fabricació estrictament manual als molins anoïens.

CONCLUSIONS

La manufactura paperera espanyola, catalana i valenciana en particular, va viure una autèntica eclosió durant la segona meitat del segle XVIII. La contínua necessitat de mà d'obra qualificada va permetre que les condicions salarials i laborals d'aquests treballadors qualificats ajudessin a consolidar una cultura d'ofici. El salari tenia una composició complexa, ja que junt al monetari hi anaven la residència, l'alimentació, etc. Les mides de les formes utilitzades per a fer el paper, les condicions del menjar i de l'habitatge formaven part de les convencions llargament establertes i sedimentades. A això s'hi sumava una sèrie de festes i reduccions de la jornada laboral establertes per costum. En aquest context es va produir la mecanització de la fabricació de paper, que a Espanya fou tardana i modesta, i es generà un model tecnològic de base dual. Això fou possible gràcies a la segmentació del mercat i a l'existència d'espais proveïts únicament amb paper manual. L'increment de la demanda va portar a l'intent dels industrials de canviar les condicions laborals, augmentant la mida de les formes i/o de la jornada la-

195. AMCM, Carta adreçada a José Vilaseca y Sobrinos (10-IX-1920), Copiadors de Correspondència, vol. P 3, 19-VIII-1920/10-IX-1920, f. 276-277.

196. AMCM, Carta adreçada a R. González R. & Cia. (Palmira) (5-III-1921), Copiadors de Correspondència, vol. S 3, 31-I-1921/23-III-1921, f. 339.

boral, suprimint antics drets sense contraprestació (menjar, allotjament, festes), etc.

Les antigues formes d'organització del treball van anar quallant en sindicats que tenien entre els seus objectius el manteniment de les antigues condicions laborals o una adequada contraprestació. Les contínues vagues convocades entre 1864 i 1876 van fer que els industrials miressin de desgastar el nucli central de la mà d'obra qualificada del molí. La resposta, en aquest sentit, fou la màquina Picardo, que fabricava mecànicament un paper molt similar al fet a mà. La seva arribada i posterior difusió suposaren un cop definitiu per a les antigues formes d'organització. A aquests canvis tampoc no fou aliena la progressiva desaparició de la figura del balaire i la creixent opció per fórmules més centralitzades de gestió de les fàbriques, amb l'afectació lògica de la forma de fer-ho amb els recursos humans. Malgrat la transformació, la continuïtat amb períodes precedents en allò que fa referència a la qüestió laboral no va desaparèixer del tot ni tan sols amb l'extinció total de la fabricació manual que es va produir a l'inici de la dècada de 1920. La continuïtat tecnològica parcial va permetre una certa persistència del món laboral present als antics molins.

ARXIS CONSULTATS

AAAB	Arxiu Administratiu de l'Ajuntament Barcelona
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACAN	Arxiu Comarcal de l'Anoia (Igualada)
ADPB	Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona
AMC	Arxiu Municipal de Capellades
AMCM	Arxiu Miquel y Costas & Miquel SA (fàbrica MB, la Pobla de Claramunt)
AMV	Arxiu Municipal de Vallbona d'Anoia
ANI	Arxiu Notarial d'Igualada
FCV	Fons Cal Violant
MMPC	Museu Molí Paperer de Capellades
OEPM	Oficina Espanyola de Patents i Marques.